

KAPÁS ISTVÁN és VERES SÁNDOR
MTA Pszichológiai Intézete, Budapest

EMBERKÉP – DOGMÁK NÉLKÜL Avagy gyógyítható-e a skizoid beteg pszichoterápiával? (W. Fairbairn tárgykapcsolat elmélete)

„... a pszichoanalízis elnevezés helyénvaló lehet egy materiális objektum vizsgálatánál, de nem túl megfelelő egy olyan együttérző, gyógyító tudomány számára, amely azokkal a betegekkel foglalkozik, akiknek *egész-ségük* van veszélyben.”

(H. Guntrip)¹

„ő azt mondja, segítek neki
de nem engedi, hogy le-
gyek, mert azonosnak
veszi velem a zavart
s nem akarja észre-
venni a rejtett rendet
ha így vesz, akkor nem
vagyok hajlandó sem-
mit se a kedvére tenni
majd akkor, amikor
szép szóval kér”

József Attila: Szabad ötletek jegyzéke
(analitikusáról)²

Az alcímben megfogalmazott kérdésnek és a rá adható különféle válaszoknak rendkívül jelentős elméleti és gyakorlati implikációi vannak. Ezek közül az egyik: hogy ha a válasz igenlő, akkor fel kell tételeznünk olyan elsődleges szocializációs és társadalmi hatótényezőket, amelyek jelentőséggel bírnak a skizoid személyiség kialakulásában. E tényezők patogén hatásával ellentétesen kell működnie a pszichoterápiás hatásmechanizmusnak, amely képes gyógyulást, vagy legalábbis javulást elérni a skizoid beteg állapotában. Amennyiben viszont a válasz tagadó, azt kell megvizsgálunk, hogy milyen érvelés alapján mondja ki egy elméleti magyarázó séma az elutasító választ.

Mint ismeretes, a skizofrénia pszichoterápiával való gyógyításában felmerülő nehézségeket (például a beteg nem képes indulattáttételre) a pszichoanalízis következetesen hangsúlyozta, és e nehézségek következményeként a terápiás negativizmus álláspontjára kényszerült. Az elmebetegségek pszichoanalízissel történő kezelésének problémája szinte egyidős a klasszikus pszichoanalízissel. Paul Federn az elsők között vállal-

kozott a probléma elméleti tisztázására*, de ismertek a pszichoanalízis budapesti iskolájához tartozó Ferenczi Sándor**, Bálint Mihály*** és Hermann Imre**** törekvései is. E törekvések nyomán bontakozott ki az az irányzat, amely a személyes én (ego, self) analízisét helyezi a középpontba, és a terapeuta — beteg kapcsolatot az eddigiekhöz képest iskolát teremtő módon átértelmezi.

Paradoxonnak látszik, hogy a freudi pszichoanalízis, a tudománytörténet első pszichodinamikus irányzata e kérdésben olyan pozíciót képvisel, melynek az a következménye, hogy a pszichológia és a pszichoterápia paramedikális szférába szorulnak vissza, „lemondva” a pszichiátriai beteganyag mintegy 30–40%-áról. Ez nyilvánvalóan ellenkezik a tudomány egyetemességébe vetett hitünkkel, de ellenkeznie kell a pszichoanalízis pozitív önértékelésével is. Teljes joggal megkövetelhetjük egy valóban koherens elméleti rendszertől, hogy az általa magyarázni kívánt jelenségeket minél igényesebben és minél szélesebb körben értelmezni tudja.

Az alcím kérdésére adott tagadó válasz egyik következménye, hogy — elfogadva a pszichoterápia illetéktelenségét a kérdésben — az elmebetegségek létrejöttében oki meghatározóként nem vagy nem elsődlegesen pszichológiai tényezőket keresünk. Így az említett elsődleges szocializációs tényezőket és a társadalmi struktúra egyénre gyakorolt hatásait hallgatólagosan kirekesztjük azoknak a jelenségeknek a köréből, amelyek között az elmebetegségek okát keressük. A skizofrénia kialakulására vonatkozó magyarázatként ekkor csak a biológiai, biokémiai, genetikai elméletek jöhetnek szóba, és a betegség gyógyítása is a genezis biológiai természetét figyelembe véve történhet.

A gyakorlatban dolgozó pszichiáterek és pszichológusok tudják, hogy ez a probléma milyen aktuális és milyen korlátozott azon eszközök és módszerek száma, melyekkel a skizofrénia gyógyításában eredményeket érhetünk el.

Az 1948 és 1950 közötti időszaktól — az ismert társadalmi és politikai változások következtében — a pszichoanalízis illegális pozícióba került. E legjobb esetben is csak megtűrt tudomány helyzete napjainkra jelentősen megváltozott. A pszichológia, a pszichiátria és a társadalomtudományok „köztudatában” azóta megtörtént a pszichoanalízis teljes rehabilitációja, s ma a pszichoanalízis akceptált elmélet és terápiás módszer. Felmerül azonban a kérdés, hogy az említett hiányosságok miatt nem kell-e átértékelnünk a pszichoanalízishez való viszonyunkat, miután — és ezt szeretnénk jelen ismertetésünkben megmutatni — át kell értékelnünk magát a pszichoanalízis emberképét is. Lehet, hogy e néhány gondolatból az a formális következtetés adódhat,

*P. FEDERN: *Ego Psychology and the Psychosis*. Basic Books, New York, 1952. Különös tekintettel a következő fejezetekre: *Psychoanalysis of the Psychosis*. 117–166. o. *Principles of Psychotherapy in Latent Schizophrenia*, 166–184. o. *The Ego in Schizophrenia*. 227–241. o. Az elméleti fejtegetéseken túl a szerző e műben a skizofrénia sikeres terápiájának eseteleírását is közli: 196–206. o. A pszichotikus beteg indulatáttételével kapcsolatos megfontolásait lásd: 135–148. o.

**Ferenczi S. ide vonatkozó művei: *A relaxatio elve és a neokatharsis*, *Trauma a psychoanalysisben*, *Felnőtt gyermekanalízise*, *Nyelvzavar a felnőttek és a gyerekek között*.

***Bálint, M.: *Primary Love and Psycho-Analytic Technique*. Tavistock Publications, 1952. Különös tekintettel az V. fejezetre: *Early Development States of the Ego*. *Primary Object love*. 74–90. o..

****Hermann Imre: *A pszichoanalízis mint módszer*. Novák, 1933. Különösen a IV. fejezet: *Mi analizálható? A gyógyítás útjai*.

hogy a klasszikus pszichoanalízis azért szorul revízióra, mert nem tud mit kezdeni a skizofrénekkel. Természetesen nem egyedül ezért. A pszichoanalízisnek az elmebetegségekhez való viszonya véleményünk szerint csupán egyik megnyilvánulása azoknak az elméleti tisztázatlanságoknak, melyek a freudi gondolkodásmódból, Freud következtelen emberképéből és nem utolsósorban a pszichoanalízis létrejöttének körülményeiből származnak.

A klasszikus freudi pszichoanalízis emberképének alternatívájaként e vázlatos ismertetés keretében szeretnénk megismertetni az olvasót a pszichoanalízis brit iskolájának egyik szellemi műhelyével, ezen belül is William Ronald Dodds Fairbairn (1890–1964) angol filozófus és pszichoanalitikus elméleti rendszerével, és követője Harry J. S. Guntrip nézeteivel. E két szerző eszmerendszerének rekonstrukciójakor műveik közül az alábbiakat vettük alapul: W. R. D. Fairbairn: *An Object-Relations Theory of the Personality*, New York: Basic Books, 1954. W. R. D. Fairbairn: *Observations on the Nature of Hysterical States*, *British Journal of Medical Psychology* 23/3/1954. H. J. S. Guntrip: *Psychoanalytic Theory, Therapy and the Self*, New York: Basic Books, 1971. H. J. S. Guntrip: *The Object-Relations Theory of W. R. D. Fairbairn*, in: *American Handbook of Psychiatry*. Vol. 3. Ismertetésünkben a következő gondolatmenetet követjük: elsőként vázoljuk azokat a történeti és logikai lépéseket, amelyek valamilyen módon a fairbairn-i tárgykapcsolat elmélet előzményeinek tekinthetők, ezután a freudi és a fairbairn-i emberképet vetjük össze a két rendszer filozófiai előfeltevéseinek figyelembevételével. Fairbairn endopszichikus struktúrára vonatkozó nézeteinek ismertetése után végül a pszichopatológiai és terápiás megfontolások következnek. Ismertetésünkben nem vállalhatjuk, hogy a tárgykapcsolat elmélet fairbairn-i irányzatát történetileg elhelyezzük a neofreudista iskolák között, hiszen ez külön tanulmány tárgya lehet. E helyen csak arra van lehetőség, hogy – lehetőleg – tárgyilagos képet nyújtsunk e viszonylag háttérbe szorult, de szerintünk több figyelemre méltó elméleti rendszerről.

1. A tárgykapcsolat elmélet előzményei.

Történeti vázlat.

Amint arra a későbbiekben majd többször is kitérünk, fontos látnunk, hogy a tárgykapcsolati gondolkodásmód nem képez egységes szellemi irányzatot a Freud utáni pszichológiában. Mindaz, ami Fairbairn munkásságában tetőzik, az nem más, mint az egyes szerzőknél meglevő, szinte mozaikszerűen fellelhető elemeknek olyan szintézise, amely legmesszebbmenőkig mentes a mechanikus összegzéstől. Sikerült a Freud utáni gondolkodásmód azon elemeinek megragadása, amelyek talaján minőségileg új konstellációt, az emberre vonatkozó addigi pszichológiai ismeretek merőben új filozófiai „gestaltját” tudja megalkotni. A fairbairn-i elképzelések jobb megértése érdekében röviden áttekintjük azokat a szerzőket, akik számottevően hozzájárultak rendszerének kialakulásához. Természetesen e szerzők alaposabb ismertetése nem lehet cél, csupán munkásságuknak számunkra lényeges mozzanatait emeljük ki egy vázlatos áttekintés keretében.

Freud elvitathatatlan érdeme, hogy munkásságával megteremtette a személyiség pszichodinamikus vizsgálatának alapjait. A tudomány – és egyben Freud személyes –

paradoxona, hogy természettudósként alkotta meg a pszichodinamika tudományát, és ez a paradoxon nem maradt következmények nélkül. A következmények több szinten is értelmezhetők. Például, ellentmondás alakul ki, ha a Freud által felfedezett klinikai tényeket nem különböztetjük meg az e tények magyarázatára létrehozott elméleti apparátustól. Bár a freudi rendszerben nincs éles határvonal a klinikai tapasztalatok és az elméleti struktúra között, nem lehet kétségünk afelől, hogy a pszichés jelenségek, tények megfigyelése, a patológiás állapotok tudományos igényű leírása maradandóbbnak bizonyult, mint az elméleti magyarázó séma. A Freud utáni fejlődésnek a jelenben is tartó folyamata egyre kevésbé toleráns azokkal a kérdésekkel szemben, amelyek az ortodoxia egyszólamúságával kanyarodnak újra és újra vissza ahhoz, hogy „mit mondott Freud?”. Napjainkban a kérdés sokkal adekvátabb a következő formában: „Hová vezetett Freud munkássága?”. Teljes bizonyossággal elmondható, hogy a pszichoanalízisnek meghaladása nem egyedül a pszichoanalízist továbbfejleszteni kívánó kutatók érdeme, hanem mindenekelőtt magáé Freudé. Köztudott, hogy kezdetben fizikális jellegű magyarázatokat keresett az egyes jelenségekre: például szorongáselméletét a szexuális feszültség hipotézisére alapozta, később e magyarázatot felváltotta a szorongás mint az ego vagy a self védekező reakciója. Jól tudjuk azt is, hogy az ösztönelméletet nem vonta vissza, és ez megakadályozta abban, hogy az ego-t személyes én-ként kezelje, az elméleti hangsúlyban bekövetkezett váltás azonban nyilvánvaló még akkor is, ha a klasszikus pszichoanalízisben az ego váltakozva szerepel self-ként és kontrollrendszerként, aminek pusztán részleges szerepe van az egész személyiség tekintetében. Ily módon — némi túlzással — állítható, hogy Freud maga volt az első és legfontosabb neofreudista. A következetes iránymutatás szándéka nélkül jelölte ki az utat, melyen elindultak azok a kutatók, akik a pszichoanalitikus mozgalom keretein belül, de a freudi pszichoanalízistől több ponton is lényegesen eltérő módon értelmezték a személyiséget. Az eredeti freudi gondolatoktól való merész eltávolodás példája Fairbairn rendszere.

A freudi gondolkodásnak arról az aspektusáról, amely lehetővé tette a paradoxonokat, a többértékűséget, a későbbi kibontakoztatás lehetőségét, Guntrip a következőt írja: „Freud feltehetően a gondolkodóknak ahhoz a szokatlan típusához tartozott, akik egy időben voltak szisztematikusak és intuitívek, és legnagyobb nehézsége abban állt, hogy a szisztematikus Freud kötelességének érezte a már meglévő gondolatok talaján történő építkezést, miközben az intuitív Freud új gondolati ösvények felderítését kísérte meg újra és újra.”³

E kevésbé kitaposott ösvények egyikén indult el néhány kutató, belátva, hogy a pszichoanalízist az ösztönelmélethez való ragaszkodás azzal a veszéllyel fenyegeti, hogy a megújulás képessége nélkül megreked a pszichobiológia keretei között, és életképtelenné válik. E kutatók szerint a pszichoanalízis valódi lényege látszik kiemelkedni a tárgykapcsolat elméletben (Object Relations Theory). A kifejezés kapcsolódik Sullivan Interpersonal Relations Theory elnevezéséhez, és e szerzők álláspontja szerint olyan „pszichológiai pszichológiát” kell művelni, melynek tárgya a humán lét tanulmányozása, annak egységére és individualitására való különös tekintettel. Ez a pszichológiai pszichológia a lét szélesebb mezejét vonja be a vizsgálatba, mint a pszichoanalízis, de klinikai feltevése és törekvése összeegyeztethető a pszichoanalízissel;

a személyes én emocionális és motivációs dinamikájának feltárása az interperszonális kapcsolatokban. A tárgykapcsolat elmélet egyik elkötelezett híve Harry Guntrip, könyvének egy helyén Jacob Bronowski-t idézi, aki szerint az ember egy időben gép, mechanikai törvényekkel leírható organizmus, ugyanakkor létének szubjektív aspektusa a self. A self ismerete természetes és alapvető tudás, és valójában az ember tanulmányozásában egyedül az lehet a helyes út, amely kitágítja a tudomány határait, és bevonja vizsgálatába a self-et, mint az emberi lét szubjektív, perszonális tapasztalati minőségét.

Egyetértünk Guntrip-pal abban, hogy Freudra hivatkozni a pszichológiában lassan annyit tesz, mint Newtont idézni a fizikában. Newton és Freud úttörők voltak, ám az úttörők érdeme az, hogy megtették az első lépést, ami nem zárja ki azt, hogy joguk legyen az utolsó szó kimondásához is. Guntrip könyvében azt a célt tűzte maga elé, hogy követi a pszichoanalízis fejlődését, a fizikai alaposzottságú fiziológiától és pszichobiológiától a XX. századi pszichodinamikáig. Vizsgálja annak okait, hogy a pszichoanalitikus elmélet ma miért irányul egyre kevésbé az ösztönkontrollra, és miért helyez egyre több hangsúlyt a személyiség stabil magjának kifejlődésével összefüggő problémákra.

A tárgykapcsolat elmélet hívei a kellően erős személyes ego alapjait nem ösztöndeterminista alapon, hanem a jó anya–gyermek kapcsolat bázisán értelmezik, mely az élet kezdetétől fontos. A pszichodinamika e tudománya nem maradhat meg azon a határon belül, amelyeket a tudományos materializmus filozófiája számára előírt, hanem teljes értékű pozíciót kíván betölteni az emberrel foglalkozó tudományok körében. A tárgykapcsolat elmélet, még inkább a tárgykapcsolati gondolkodásmód mint szellemi áramlat nem más, mint a freudi pszichodinamikus, perszonális gondolkodás emancipációs törekvésének megtestesülése, amely emancipációs törekvés a természettudományos, imperszonális örökséghez való kötöttség felszámolására irányul. Az ego és a személyes viszonyok fokozott mértékű előtérbe kerülése, illetve ezek kutatásának központi jellege: az maga a tárgykapcsolati gondolkodásmód (Object Relational Thinking).

Amíg Hartmann a biológiai elemek megőrzésével modernizálta a klasszikus pszichoanalízist, a tárgykapcsolat elmélet hívei Angliában és az Egyesült Államokban a freudi munkásság perszonális, pszichodinamikus implikációit fejtették ki. Karen Horney, Erich Fromm, Clara Thompson és mások feltárták Freud pszichobiológiai alaposzottságú elméletének egyoldalúságát, és határozottan rámutattak a szociális faktorok szerepére és fontosságára. Sullivan továbbment ezen az úton, és egyértelműen elutasította az ösztöntant. Rendszerének kulcsfontosságú fogalma az interperszonális kapcsolatok szubjektív élménye, amely a humán pszichológia adekvát fogalomrendszeréhez szolgáló alap.

Guntrip 1925-re teszi a tárgykapcsolati szemlélet áttörését. Ez idő tájt ez az irányzat már zavaróan hatott a pszichoanalitikusok körében: fontos kihívás és előrehaladás volt, amely nem illeszkedett a hivatalos pszichoanalitikus mozgalomba.*

Már Melanie Klein munkásságában – jóllehet szorosan és elválaszthatatlanul kötődve a mélypszichológiához – a pszichoanalitikus elmélet módosulása valósul meg. Ettől kezdve e gondolati áramlat kiszélesedett. Megkülönböztetve az ego rendszer freu-

*Ugyancsak erre az időszakra tehetők azoknak a technikai és elméleti változásoknak a kezdete, melyek a magyar Ferenczi Sándor nevéhez fűződnek.

di és hartmanni fogalmát, a személyes ego elmélete szilárdan és állhatatosan formálódott Fairbairn-nél és Erik Eriksonnál, és ugyancsak alakult Winnicott és néhány más gyermekterapeuta munkásságában. A személyes ego elmélete megmutatja, hogy az énfelzárkózás kezdete mint a személyiségalakulás magja teljes mértékben kötődik az első és alapvető tárgykapcsolathoz, az anya–gyermek kapcsolathoz.

Fairbairn és Guntrip nem tekinti a tárgykapcsolat elméletet a pszichoanalízis új iskolájának. Úgy látják, hogy a pszichológia területén az egymással versengő iskolák és csoportosulások, a túl zárt elméletek a szorongás biztos és árulkodó jelei.

Guntrip — Fairbairn követőjeként — a nézete szerint Freud gondolkodásában több helyen zavaros formában együttlévő két gondolati irányt akarja elkülöníteni. Leon Salzmant idézi, aki Dieter Wyss: „Depth Psychology: A Critical History” című könyvéhez írott ismertetésében a következőket állítja: a pszichológia történetében valószínűleg két történet keveredik. Az egyik a viselkedés elméletének olyan története, amely az uralkodó mechanikai modellre és az okság fogalmára épül. A másik pedig annak a személyiségelméletnek a története, amely közelebb van az emberről és annak pszichológiájáról szóló állításokhoz. A fizikai modell nem magyarázza adekvátan az embert, azt az embert, aki egy időben értékek és fiziokémiai változások rendszere.

A tárgykapcsolat elméletet néhány sorral fentebb szellemi áramlatként jellemeztük, hiszen nem korlátozható néhány, vagy még kevésbé egyetlen gondolkodó vagy szerző munkásságára. Az azonban vitathatatlan, hogy Fairbairn — Melanie Klein nézeteitől ösztönözve — egyedülálló módon és kreatívan járult hozzá a személyes én és az objekt kapcsolatok kutatásához, de nem dogmát, lezárt gondolati rendszert teremtett, hanem ösztönzést kívánt adni a további kutatásokhoz. A 40-es és 50-es években elméletét Fairbairn Object Relationships Theory-nak nevezte, utalva ezzel arra, hogy ez nem egy új elmélet, hanem megfontolt hangsúlyozása a freudi elmélet szülő–gyermek (ödipális) kapcsolat perszonális oldalának. A tárgykapcsolat elmélet — vagy még inkább a tárgykapcsolati gondolkodásmód — gyökerei az Ödipusz-komplexussal, indulattáttétellel és a terápiás ellenállással kapcsolatos freudi elgondolásokban találhatók.

Az egyik legjelentősebb előrelépés Melanie Kleinnél következett be, aki az első objektumok kapcsolatait és viszonyrendszerét vizsgálta, később ez a törekvés az amerikai pszichológusoknál vált tudatossá. Az említett nevek egy szélesedő mozgalmat jeleznek, melyben a pszichoanalitikus mozgalmakon túlról és a mozgalmakon belülről egyaránt részt vesznek kutatók. Így módon válik érthetővé, hogy a tárgykapcsolati gondolkodás nem szervezett mozgalom, hanem szélesedő gondolati mozgás, és nem alábecsülhető szerepet tölt be az intenzíven tért hódító fizikai tudományok ellensúlyozásában. A szellemi áramlat fő motivációja, hogy kompenzálnunk kell a nem-dinamikus, nem-perszonális elméleteket és azokat a teóriákat, amelyek a természettudományos gondolati formákat akarják ráerőszakolni a személyes, benső világra, továbbá azokat az elméleteket is, amelyek ignorálják a szubjektív élmények jelentését, értékét és pusztán tünet-centrikusak. Guntrip meggyőződéssel vallja, hogy a dinamikus és nem-dinamikus irányzatok nem szükségképpen állnak szemben. Minden szembenállás szerinte alapvetően tudománytalan. Amennyiben a szembenállás, mégis előfordul, akkor az korunk kultúrájára nézve szimptomatikus.

A tárgykapcsolat elmélet követői Freud gondolatait két fő csoportra osztják. Az ösén-én kontroll apparátus és az ödipális helyzet a családban — és az ezzel összefüggő

interperszonális viszonyok — valamint ezek újbóli megjelenése mint indulatáttétel és ellenállás. Az első gondolati egység inkább homeosztatisztikus organizációként, biztonsági feszültségmentesítőként tünteti fel a pszichés mechanizmust, ám a második gondolatcsoport már a személyes pszichológia felé mutat. Megjelenik az emberi hatások egymás életére gyakorolt befolyásának lélektana, speciálisan a szülő gyermekre gyakorolt befolyása. E gondolatcsoport vezette túl Freudot a szexualitás tanulmányozásán a felettes én koncepciója felé, amely már olyan aspektusa a pszichés működésnek, amely nem rendelkezik biológiai gyökerekkel, ehelyett a szülőkkel történő azonosítás folyamatán alapul. Abból a freudi megállapításból, hogy az ödipális szituáció meghaladása az identifikáció útján megy végbe, következik, hogy a felettes én mintegy lenyomatként őrzi a személyes tárgykapcsolatok alakító hatását.

Hartmann

Ezen a ponton kell jelezni, hogy a freudi örökség további kezelése külön irányokba mutat aszerint, hogy a két említett gondolatcsoport közül melyik kap nagyobb hangsúlyt egy bizonyos szerző munkáiban. Így például Hartmann esetében a felettes én veszít fontosságából és háttérbe szorul az autonóm ego-rendszer és apparátusai mögött. Hartmann a freudi munkásságot annak a személytelen, biológiai aspektusában fejlesztette tovább, megőrizve az ösztönén fogalmát. Ezen a ponton úgy korrigálta Freudot, hogy megkülönböztette az agressziót mint a szexualitással azonos szintű drive-ot, és a biológiai miszticizmusba hajló Eros és Thanatos koncepcióját. Így Hartmann megmarad a klasszikus pszichoanalitikus tradíció nézőpontjának ortodox keretein belül (annak ellenére, hogy autonóm ego-koncepcióval rendelkezik). Ahogyan a behavioristák a humán létezését viselkedésminták repertoárjaként fogják fel, úgy Hartmann-nál sem személyes én az ego, hanem a belső kontroll és a külvilági realitáshoz való alkalmazkodás automatizmusainak és apparátusainak gyűjteménye. Az elmélet kifejezetten strukturalista vonásokat hordoz, melyben Hartmann megpróbálja az ego-apparátusok bázisát agyfiziológiai folyamatokhoz kötni. Ezzel szemben Melanie Kleinnél a szuperego kiinduló pontként szerepel, Klein fejlesztette tovább a freudi elmélet tárgykapcsolati aspektusát. Amint később — a kleini gondolatok megtermékenyítő hatását elemezve — látni fogjuk, a Freud követők gyökeresen eltérő irányban haladtak, és egymásnak szögesen ellentmondó emberképet alakította ki, aszerint, hogy az Id-drive-ok személytelen kontroll-apparátusának (hidraulikus-modell), vagy pedig a személyek közötti motivált és jelentéssel bíró viszonylatok terminusaiban gondolkodtak tovább. Továbbra is hangsúlyozni kell, hogy filozófiailag „ellentétes töltésű” implikációk egy időben vannak jelen Freudnál, mintha egy időben két lovat szeretett volna megülni. Egyfelől a mechanisztikus elmélet (ökonómikus és topografikus nézőpontú megközelítésével), másfelől a dinamikus nézőpontú perszonális elmélet, melyet a családi kapcsolatok közegeiben létrejövő pszichogenetikus folyamatok alapján dolgozott ki.

A freudi gondolatmenet rekonstrukciójakor kitűnik, hogy a dinamizáló hajtóerők oszcillálnak a biokémiai és pszichológiai energiafajták között; a pszichikus energia fogalma fizikai tudományokkal leírható energiafajtát jelent.

A tárgykapcsolat elmélet követői úgy ítélik meg a hidraulikus modellből levezethető megnyilvánulásokat — a homeosztázis kontrollját biztosító ego-apparátus működését, az optimális feszültség szintjét rögzítő struktúra (biológiai konnotációkkal terhes) funkcióját —, hogy e folyamatok és az ezekhez fűződő freudi kijelentések ma is érvényesek. De csak akkor, ha nem tekintjük őket többnek, mint amik, vagyis: pszichofiziológiának, a mentális, pszichikus élet fizikai bázisáról szóló materialista elképzeléseknek.

Fentebb néhány szóban leírtuk Hartmannak a freudi elmélet továbbfejlesztésére irányuló törekvésének lényegét; lássuk most, hogyan történik mindez Sullivan-nél!

Sullivan

Sullivan az ösztönelmélet meghaladásával, egy perszonális elmélet létrehozásával Hartmann-nál korrektebb módon oldotta meg a biológia és a pszichodinamika viszonyát. Az általa a „személyiség biológiai szubsztátumának” nevezett materiális alap megfelelően magyarázza az organizmus autonóm funkcióit és szükségleteit, ugyanakkor a pszichikus self vagy személyes ego jól elkülöníthetően jelenik meg e rendszerben. Végző soron az átfogó szintű, fölérendelt ego vagy perszonális self determinálja az organikus szükségleteket. Például egy mérges, agresszív ego szeuálisan is szadisztikus vonásokat mutat, és éhségének csillapításában is a falás (orális szadizmus) uralkodik. Ugyanúgy, egy fenyegetett én szexuálisan impotens, evés helyett kifejlődik nála az anorexia nervosa.

A fölérendelt ego szabályozó működése itt szélesebb értelmű a hartmanni adaptív működésnél. A fölérendelt ego az interperszonális viszonyok alakító hatását viseli magán, és képes arra is, hogy az organikus működéseket a személyközi kapcsolatok közegeiben a pszichés szükségleteknek megfelelően befolyásolja. Tehát az interperszonális viszonyok az emberi létezés valódi tartalmát képezve elméleti bázist jelentenek Sullivan-nél a pszichodinamika számára. Amíg azonban Sullivan tárgyi kapcsolaton külső, reális személyekkel való kapcsolatot ért, addig Melanie Klein belső objektokkal való kapcsolatot. Ezek kezdettől önálló életet élnek, kivételnek, de belül is működnek, mintegy körpályán mozogva kül- és belvilág között.

Melanie Klein

Melanie Klein munkássága történeti és logikai fordulópont a tárgykapcsolat elmélet kialakulásában. Talán érdekes megjegyezni, hogy Freud érdeklődése 1920 táján fordult az ego analízis felé*, de ekkor már Klein munkásságában volt valami új. Ismeretes, hogy a Brit Pszichoanalitikai Társaságban komoly elméleti harc bontakozott ki a Klein-követők és az ortodox analitikusok között, akik eretneknek nyilvánították Kleint. Ennek természetesen az volt a legfőbb oka, hogy Klein munkássága egyáltalán nem a freu-

*Massenpsychologie und Ich-Analyse, 1921.

di pszichobiológia elfogadása és logikai továbbépítése, márpedig a kor tudományos atmoszférája, a természettudományokhoz kapcsolódó elvárások magától értődnők, természetesnek tartották, hogy az ember természetének tudományos értelmű megalkodása a fiziológián és a biológián keresztül történjék.

Klein olyan módon hozta létre strukturális elméletét, hogy szinte nem tudatosan csinált ego-pszichológiát, elérkezve végül az ego-objekt kapcsolatok belső pszichikus világának fogalmához. Köztudott, hogy a gyermeket az élet- és halálösztönök, a sexualitás és az agresszió belső teátrumaként tekintette, elvonatkoztatva a külső környezettől. Amikor a gyermek agyi és szenzoros szervei már rendelkeznek azzal a kapacitással, mellyel megkülönböztetik a külső objektumokat, akkor a dráma elemei rávetítődnek a külvilágra. Ez azt is jelenti, hogy sohasem képes tapasztalni a reális objektumokat a reális valóságukban. Amit alapvetően lát a külső környezetében, az nem más, mint amit „beleolvas”, az intrapszichikus térben játszódó halálösztön-drámából véve a „szöveg” elemeit. A külső környezet egyszerűen tükör, ami visszatükrözi a gyermek már meglevő, belső konfliktusait, megerősíti és nem eredezteti a primer szorongásokat. Úgy tűnhetne, hogy egy ilyen elmélet nem sokkal járulhat hozzá a tárgykapcsolati gondolkodáshoz, hiszen még Freud sem értékelte a környezet szerepét ilyen alacsonyra. Ám a kleini rendszer mégis hatalmas tartalékokat rejt egy személyes ego kifejelesztéséhez.

A legprimitívebb szinten objekt-részletek (pénisz- és mell-képzetek) vannak, később ezeken fejlődnek ki az egész objektok, melyek a *jó* és a *rossz* minőség változatos formáiban lehetnek jelen a gyermeki tapasztalásban. Noha a gyermek a külvilágot csak a veszélytett halálösztön kivétel alakjainak közvetítésével észleli; a projektált, majd introjektált destruktív formák szülő-imágóvá formálódnak. Ez az első lépések egyike azon az úton, amelyen a külső objekt-világ és a személyes pszichodinamikus természetű képzeletvilág egymáshatásából az ego létrejön. Ennek alapján mondhatjuk, hogy kleini ego, sokkal inkább összefügg az objekt fogalommal, mint az ösztönével. További jellemzője a rendszernek, hogy a születéskor nincs ego annak tudatos értelmében, de van egy self, amely ego-potencialitásokkal rendelkezik, ebből eredően fokozatos fejlődésre képes. Így az elmélet minden filozofikus színezete ellenére új klinikai tények felismerését serkentette, és mint ilyen, pszichodinamikus beállítottságúnak nevezhető, olyannak, mely a gyermek születésétől kezdve a jó és a rossz objekt-kapcsolatok fogalmaival magyaráz.

Klein felveszi továbbá a freudi libidofejlődési fázisok helyébe a fejlődési „pozíciókat”. Kezdetben csak paranoid és depresszív pozícióval számol, később éppen Fairbairn munkássága ösztönözte, hogy a paranoid pozíciót paranoid-skizoiddá szélesítse. (Majd látni fogjuk, Fairbairn-nél a skizoid pozíció — még inkább faktor — egy harmadik és elszigetelt fogalom.) A skizoid pozícióban a gyermek visszahúzódik az objekt kapcsolatoktól; a paranoid pozícióban üldözöttnek érzi magát az objektok által; a depresszív pozícióban legyűri a nehézségeket, inkább hajlandó részt venni az objekt kapcsolatokban, de a bűntudat és a depresszió érzését éli meg, mert felfedezi, hogy megsértheti azokat, akiket képessé vált szeretni.

Nyilvánvaló, hogy Klein a fejlődési fázisokat a kapcsolatok módjában értelmezi és nem a fizikai zónák felvételével. Ezért tekinthető döntő lépésnek ez a felfogás a tárgykapcsolati szemlélet emancipációjában; abban, hogy kiszabadulhatott korai klasz-

szjúkus fiziodinamika keretei közül. Összefoglalóan talán úgy ítéltető meg Klein munkássága, hogy Freud libidoelméletének megkérdőjelezése nélkül megalkotta az ego-potencialitás és a tárgykapcsolatok formáló hatásának elméleti alapjait, de ortodoxiája meggátolta abban, hogy kifejlessze saját — biológiai kötöttségektől mentes — ego-pszichológiáját. Ezen a ponton vette fel a kleini életmű logikai fonalát Fairbairn, hogy e dimenzióban távolabb jusson.

Ám Fairbairn előtt még néhány lépést át kell tekintenünk, amelyek a Klein utáni szerzőknél az objekt kapcsolatoknak és a „személyesnek” az előretörését mutatják, szemben a freudi gondolkodás imperszonális és természettudományos elemeivel. Noha valószínű, hogy Freud saját gondolkodásában sosem különböztette meg és sosem hozta vonatkozásba a fiziobiológiai és az objekt kapcsolati elemeket, a pszichodinamika — mint „új típusú” tudományos gondolkodás — fejlődésében ez később egyre nyíltabb módon megtörtént az egyes gondolkodóknál. Freud nem tette meg azt a fontos distinkciót, melyet a tárgykapcsolat elmélet fairbairn-i iskolája egyértelműen és helytállóan megállapított, hogy az ego valójában nem azonos az énnel, hanem a személyiség magja. Freud — feltehetően logikai vagy gondolkodási csúszás következtében — az egész selfet természetesnek fogta fel és nem tárgyalta részletesen, mint olyan pszichikus jelenséget, ami fontosabb a többinél. Sullivan használja ugyan a self terminust, de Freudhoz hasonlóan részleges jelentést tulajdonít neki. Például a self-dinamizmus pusztán a jutalom és büntetés jóváhagyó és helytelenítő élményén épül fel, így a self mindössze a visszatükrözött értékelések készlete. Ha nyilvánvaló a konvergencia a helytelenítés és a jóváhagyás okai között, úgy nem lehet ez a világ egy egész és személyes ego pszichológiai bázisa. Viszont Sullivan az embert vizsgálva megkísérel két absztrakciós szinten elkülöníteni: az egyik a biológiai szubsztrátum, mely a humán lét pszichoszomatikus egységét vizsgálja; a másik a szubjektív személyes élmények és az imperszonális kapcsolatok, mint egyenlően reális, de magasabb szintjei az absztrakciónak az emberi valóság vizsgálatában.

Erikson

E tekintetben teljesen más elbírálás alá esik Erikson rendszere: ő a freudi libidofejlődési sémák újraértelmezésekor az orális, anális, genitális terminusokat úgy értelmezi, mint a test zónáit, nyílásait, materiális szerveit, de e szervek egyben az objektthez való viszonyulás szervei (módjai) is. A mentális viszonyulás módja és a testzóna használata összetartozik, együttesen állítva elő azt a választ, melyet a személyiség ad a környezetnek. Az ego léteiben teljesen függ a testtől, a test szükségleteinek kielégítése pedig a társadalomtól, különösen az anyától. A self létrejötte után a testet szimbolikus önkifejezésre használja, a self és a test pszichoszomatikus egységet alkot. Továbbá azzal, hogy az agresszió Eriksonnál a fenyegetett ego védekező reakciója, id-megnyilvánulásából ego-reakcióvá „lépett elő”. Emeljük ki a talán legfontosabb mozzanatot: a self használja a testet szimbolikus önkifejezésre (nem pedig a védekező ego van kiszolgáltatva az erős id-drive-oknak); az agresszió már nem ösztönén-reakció, hanem egomegyilvánulás. Ezzel egy időben nyilvánvaló, hogy a pszichológiai és biológiai elemek ötvözte megmaradt Erikson pszichológiájában is. Az ego továbbra is kötve van a veszélyekkel

teli, személytelen, állati id-hez; a személyiség továbbra is magán hordoz egy evolúciós rétegzettséget (kentaúr-szimbólum).⁴

Winnicott

A tárgykapcsolati gondolkodás kialakulása felé vezető logikai lépések következő, döntő állomása Winnicott munkássága. Nála az érési folyamatok biológiailag adottak, a veleszületett potencialitások sora — mint individuális élet — folyamatosan bontakozik ki. A veleszületett potencialitások nem beprogramozott törvényszerűségek alapján fejlődnek ki, hanem megkövetelnek egy környezetet, amely megérti, támogatja, megengedi az egyéni fejlődést. Ha a környezet nem felel meg a követelményeknek, akkor a fejlődés megreked, zavart szenved. Amíg a valódi self csak látens van jelen, nem realizálódik, addig a hamis self, a nem kielégítő környezethez való adaptáció, vagy az ellene való lázadás mintázatából alakul ki. Szembeötlő különbség van itt a freudi ösztönözéshez képest. Az mintegy működteti, energizálja a személyiséget, az egyes fejlődési fázisok törvényszerűen megjelennek és bizonyos programozottsággal futnak le. Még Hartmann rendszerében is valami olyasmi az ösztönözés, mint a személyiség központi szférája, ezen túl vannak a mentális élet egyéb tartományai. Ezek eleve rendelkeznek autonóm fejlődést biztosító apparátusokkal, technikákkal, automatizmusokkal, ego-regulációs elvekkel, melyek az alkalmazkodást biztosítják. A tárgykapcsolati gondolkodás ellenkező szemléletű: a személyiség fejlődése nem lehetséges másképp, mint úgy, hogy a környezet kénytelen alkalmazkodni azokhoz az egyéni szükségletekhez, melyek a potencialitások spontán kibontakozásához nélkülözhetetlenek. Természetesen a pszichoanalízis is fontosnak tartja az interperszonális kapcsolatokat az egyedfejlődés korai szakaszában, de egészen más okból, mint a tárgykapcsolat elmélet. A pszichoanalízis érdeklődése az interperszonális kapcsolatok irányában biológiai irányultságú. Az újszülött ugyanis elpusztulna a környezet támogatása nélkül. De térjünk még vissza néhány sor erejéig Winnicott gondolataihoz. Talán nála válik el először a legélesebben az anya és gyermek közötti testi kapcsolat kontaktus aspektusa és a gratifikációval járó orál erotizmus. Szerinte az előbbi, amely alapvetően biztonságot jelentő viszony, nem jellemezhető tetőponttal vagy kielégüléssel. Ebből következik, hogy a self-nek meg kell előznie az ösztönöknek a self által történő használatát. Winnicottnál válik először az öröm- (vagy kielégülés-) szerző magatartás objektkereső magatartássá. A gyermek az anyával való totális egybeolvadásból csak úgy fejlődhet önálló, személyes ego-val rendelkező egyeddé, ha az anyai támogatás megfelelő minőségű abban az időszakban, amikor a gyermek mentális értelemben leválik az anyáról. Interperszonális kapcsolatok nélkül ego vagy valódi self nem fejlődhet ki, és amint Spitz tisztázta, az erősen anya-deprivált gyermek el is pusztulhat.

Winnicott felveszi az átmeneti objekt fogalmát, mely rendszerint lágy, puha tapintású tárgy, a játék, amitől a gyermek nem válik meg abban az időszakban, amikor felfedezi, hogy ő és az anya különálló egyedek, és hogy az anya eltávozhat. Az átmeneti tárgy uniószimbólumként jeleníti meg az anyát, és távollétében is életben tartja annak mentális képzetét. Ha az anya olyan hosszú ideig maradna távol a gyermektől, hogy az erőfeszítések ellenére sem sikerül megőrizni az anya mentális képét, akkor az

anya visszatértekor a gyermek számára bizonyos vonatkozásban idegennek tűnik. Ezzel megkezdődik a gyermeki ego dezintegrációja, kialakul az ego kapcsolatnélküliségéből eredő mentális vákuum; ez a skizoid pozíció meghatározása.

Jacobson

Végezetül vessünk egy pillantást Edith Jacobson elméletére. Guntrip szerint Jacobson nem ismerte Fairbairn korai, 40-es évekbeli munkáit, ennek ellenére álláspontjaik hasonló gondolkodásról árulkodnak. Jacobson bírálja Freudot, többek között azért, mert „Az ősvilági és az én”-ben vázolt koncepciójából nem világlik ki egyértelműen, hogy az ösztönén differenciálatlan egysége hogyan fordul át két eltérő minőségű pszichikus hajtóerő formájába. Jacobson szerint a libidinális és agresszív hajtóerő nem veleszületett, hanem másodlagos jelenségek. E drive-ok azon a szinten kezdenek elválni, ahol az ego-alakulás kezdete van, és ahol a gyermek kezdi megkülönböztetni a dolgokat egymástól és a self-től. Az ego-rendszerben a különböző tárgyak reprezentációi fokozatosan nyernek el egy maradandó libidinális és agresszív katexist. De ezen a ponton Jacobson mégsem látszik teljesen mentesnek a pszichoanalitikus közhelyektől, mert úgy tűnik, az agresszióknak valamilyen módon veleszületettnek kell lenni, a környezet tárgyai csak alkalmat jelentenek akutalizációjára. Továbbá a libidinális és agresszív hajtóerőnek neutralizálódnia kell, mielőtt az energiával nem rendelkező strukturális ego részévé válna. Joggal merül fel a kérdés, hogy egyrészt: milyen spekulatív folyamat neutralizálná az energiát; másrészt: mi az, hogy neutralizálni az energiát?

2. Tudományelméleti fordulat az emberkép felfogásában.

Az előző gondolatok jelzik, hogy a pszichobiológiai és pszichofiziológiai alapú emberkép veszített állásaiból. Jones lényeglátóan jegyzi meg Fairbairn könyvéhez írott előszavában⁵, hogy Fairbairn minőségileg új megközelítést hozott létre a pszichoanalízisben mikor munkásságát az ego-nak, a személyiség központjának vizsgálatával kezdte, és leírta az ego abbeli törekvéseit, erőfeszítéseit, hogy támogató objektet találjon. Ezzel szemben Freud, mint tudjuk, pályáját idegrendszeri folyamatok tanulmányozásával kezdte. Leírta az erogén zónák izgalmi folyamatait és az ivarmirigyek működéséből származó feszültséget. Bár gondolkodásának egy későbbi fázisában már nem tartotta fenn azt a nézetét, hogy a gátolt szexuális energiák feszültséggé alakulnak, az eredeti ösztönelmélet mégis megerősödött és Freudnál bizonyos értelemben az egopszichológia alapját is képezte.

A freudi pszichoanalízis alapfeltevése, hogy elkülöníthető pszichikus funkciók vannak jelen az emberben és optimális esetben ezek a részek és részegységek működnek együtt bizonyos harmóniában. Fairbairn elutasítja az energia és a struktúra freudi szétválasztását. Ez szerint egy helmholtz-i fizikai szemlélet maradványa. A primitív ösztönén és az energiátlan strukturális ego szétválasztásával Fairbairn a humán létezés „őseredeti egységét” állítja szembe. A gyermek Fairbairn szerint teljes pszichikus self-

ként kezdi az életet, de fejletlen, differenciálatlan fokon. Az ego nem későbbi fejlődés folyamán válik szintetikus egésszé, hanem humán léténél fogva tartalmazza az ego-fejlődés veleszületett potencialitását oly módon, ahogyan azt az állati psziché nem tartalmazhatja. A személyiség nem rétegekből épül fel, hanem pszichoszomatikus egységet alkot. A humán létezés pszichoszomatikus egysége nem úgy veszi kezdetét, mint az állati ösztönök rétegei, vakon keresve a feszültségoldást, helyenként a társadalom által állított korlátoknak ütközve. E helyett az embergyermek egységes, dinamikus egész, aki ego-potencialitással rendelkezik, s ez az alapvető minősége már a kezdeteknél jelen van mint természetes emberi karakterisztikum. Az emberi élet folyamán ennek az egészegységnek (teljességnek, egységnek) a megőrzése és továbbfejlesztése alkotja a mentális egészséget. Fairbairn-nél nem a születés pillanatától előrehaladón ismétlődő ösztöngratifikáció a fontos, és nem is az ösztönök, impulzusok kontrollja. A független pszichikus struktúrák koordinációja, kibékítése sem, ugyanis Fairbairn rendszerében a független pszichikus egységek létrejötte, lehasadása (ego-splitting) már patológiás állapotot jelez. A psziché ősi, eredeti egészegségének megőrzése — vagy ha elveszett, annak helyreállítása — elsődlegesen fontos feladat. A természet által adott, humánspecifikumként meglévő dinamikus egység biztosítása szorosan összefügg az ego-potencialitás kibontakoztatásával, ennek végeredménye a valódi, individuális self. A mentális egészség fogalma az egészegységnek a dezintegrációtól való védelmét jelenti, a pszichoterápia pedig a hasadt ego reintegrációja, az elveszett egészegség helyreállítása. Tisztán kell látnunk, hogy Fairbairn szándéka nem egy testetlen, szóma nélküli psziché megalakítása, hanem az emberi lét pszichoszomatikus egységként való kezelése. Elkerüli a pszicho-szóma dualizmusának veszélyét azzal, hogy nem ignorálja a biológiát, és nem tételez minőségi fokozatokat az anyag és a tudat ontológiai státusát illetően. Tisztán és egyértelműen monisztikus elméletének sarokköve a következő. Ahogyan a biológia a szomatikus folyamatokat oly módon vizsgálja, hogy nem helyezi direkt megvilágításba a szubjektív, személyes élményeket, ugyanúgy a pszichodinamika is oly módon tanulmányozza az emberi létezést, a pszichoszomatikus egységet képviselő személyiség szubjektív élményeit, hogy nem összpontosít a biológiai folyamatokra. A szomatikus és pszichés jelenségek köre egyazon organizmus létének és megnyilvánulásának eltérő vetületei. Ezek az aspektusok csak eltérő absztrakciós szinteken vizsgálhatók, az aspektusok és absztrakciós szintek elkülönítése pusztán didaktikai és ismeretelméleti szükségszerűség. Azonban a komplexitás vetületeinek, elemeinek tárgyasítása, megtestesítése, dologiasítása már hiba. Ez történik ugyanis Freudnál. A freudi libidóteória egy önmagában biológiai entitásként, erőként tételezett fogalomra épül. A kvantitatíve értelmezett energiamennyiség testzónákhoz kötött és egy preformált, öntörvényű folyamatban a pszichés struktúra kialakításában vállal szerepet. Ez a tévesen tárgyasított létaspektus saját jogán létező összetevőként lép viszonyba más elemekkel, így végül az absztrakciós szintek kibogozhatatlan, kusza, logikailag számtalan helyen csúsztatott, összezavart halmaza áll előttünk a freudizmusban. Guntrip a megismerési és absztrakciós szintek megkülönböztetésének hiányában kialakult helyzetként ítéli meg Joachim Flescher példáját, aki „hipotetikus organikus szubsztanciáról” beszél, melyet *agresszión*nek javasol elnevezni. Ez lenne az agresszió fizikai bázisa.⁶

Fairbairn nyíltan fordul szembe a kevert absztrakciós szintek Freudra jellemző használatával, és a következőt állítja: a libidinális ego — mely képes energizálni nem-

csak kitüntetett zónákat, hanem a test bármely részét — a testrészeket személyközi kapcsolatok létrehozására használja. A libidó alapvető törekvése: objektkapcsolatok kialakítása a környezetben. Fairbairn rendszerében egyedül az ego az, amely képes libidinizálni, vagy az energiáktól megfosztani a viselkedés szerveit. A libido a pszichikus self alapvető, szükségszerű objektkereső hajtóerejének leírására használt fogalom.

Azzal, hogy Fairbairn a pszichodinamikát és a biológiát megkülönbözteti és helyes viszonyba állítja, a biológiai bázis és a pszichikus self egymásra vonatkoztatását új módon és új dimenzióban kísérli meg az elődökhöz képest. Amíg az értelmezés szintjeinek sajátos zavara miatt Freud sokszor kényszerül segédfogalmak bevezetésére és képtelen kiküszöbölni azt az ellentmondást, ami a hordozó biológiai szintű és a szabályozó társadalmi folyamatok között van, addig Fairbairn — ismeretelméleti értelemben egy szintre hozva a magyarázó elemeket — homogén emberképet alkot. Rendszerén belül az egyes fogalmak koherensen vonatkoztathatók egymásra és horizontálisan vezethetők le abban az értelemben, hogy következetesen referálnak az elméleti rendszer más fogalmaira. Ily módon küszöböli ki a freudi emberkép „hierarchikus” jellegét, amelyben bizonyos elemek — érthetetlen módon — eleve hangsúlyosabbak másoknál, feltehetően azért, mert csak így oldható meg a rendszer labilis egyensúlyának kezelése. Amíg Freudnál csak partikularitásukban (az ösztönöket tekintve) egyenlőek az emberek, addig Fairbairn-nél a meghasadt emberképet felváltja az ember univerzalitásának eszméje. A humán lét jellegzetessége, hogy a szervezet veleszületetten rendelkezik az olyan potencialitásokkal, amelyek mind szomatikus, mind pszichés értelemben az egyén sajátjai. E sajátosságok képessé teszik az egyént az emberi individuummá való kibontakozásra — természetesen e potencialitások természetéhez, jellegéhez szabott környezeti feltételek esetén. Fairbairn rendszerében a pszichopatológia elsődlegesen a környezet — ezen belül főként az anya magatartásának következménye. A patológiás állapotok legnyilvánvalóbb jele az ego-splitting folyamat, amikor is az ősi, eredeti, egységes ego az alább ismertetett módon részekre bomlik, létrehozva a tudattalant. Fairbairn szerint mentálisan ép állapotú személy nem rendelkezik tudattalannal.

Most pedig lássuk részletesen is Fairbairn nézeteit!

3. Az endopszichikus struktúra fairbairn-i elmélete.

Fairbairn még ortodox pszichoanalitikusként fordult az ego-analízis felé. 1931-ben a Brit Pszichoanalitikus Társaság előtt tartott előadásában (*Features in the Analysis of a Patient with a Physical Genital Abnormality*)⁷ olyan álmokat elemez, melyekben betegének különböző ego-aspektusai tisztán, elkülöníthetően perszónifikálódnak. Az ego-aspektusok és a freudi strukturális elmélet összevetése után arra a következtetésre jut, hogy az ego-aspektusok összefüggésbe hozhatók az ego-val, id-del és a szuperegoval, de szerinte nyilvánvaló, hogy e működési aspektusokat nem lehet felfogni mentális entitásként. Az 1933 és 1940 közötti periódusban elsőként határozza meg az ösztön-ent perszonális vagy ego terminusokban és elvégzi a pszichoanalízis teljes revízióját oly módon, hogy a személyes tárgykapcsolatokat helyezi elméletének középpontjába.

Fairbairn-t a különböző ego-aspektusok disszociációjára, lebontására vonatkozó nézetének kialakításában döntő módon befolyásolta Melanie Klein. (Klein elmélete is magában hordozza a hasadás fogalmát amennyiben az ego libidinális értelemben különböző módon érintett a külső tárgyak eltérő aspektusai által.) Ezenkívül Freud hatása is nyilvánvaló, aki szintén vallja, hogy az ego-hasadás nem korlátozódik a pszichózisokra, hanem általános érvényű jelenség a neurotikusoknál is.⁸ Ahogyan a modern pszichopatológia történetében már Charcot, Janet, Freud is a disszociatív állapotok tanulmányozásának köszönhetik, hogy gyökeresen új szemléletet tudtak a személyiségről kialakítani, Fairbairn – elméletének létrehozásakor – szintén a disszociációs mechanizmussal kialakult skizoid személyiség értelmezéséből indult ki. Érdemes megjegyezni, hogy a személyiség hasadásának fogalmát Fairbairn előtt már Bleuler is alkalmazta a skizofréniára.⁹

Célszerűbbnek tűnik, ha Fairbairn eszmerendszerének már befejezett állapotából indulunk ki, és fordított utat bejárva jutunk el majd a splitting vagy a hasadás fogalmához. Amint az már az eddigiekből is látható, Fairbairn az id és az ösztönkontroll dualizmusát azzal haladta meg, hogy elvetette az ösztönént és csak az ego-t tartotta meg. Az ősi, eredeti és egységes ego saját energiával rendelkezik, és az interperszonális kapcsolatok (tárgykapcsolatok) közegében kifejleszti önmaga belső struktúráját mint az objektkapcsolatok élményeinek eredményét. Az eredeti és természet által egységes ego saját pszichoszomatikus energiáit önmaga kifejezésére (self expression) és önmaga megvalósítására (self realization) használja az interperszonális viszonyrendszerekben.

Az ego perszonális egysége az ember fejlődésének kezdetén primitív és kialakulatlan, majd az objektkapcsolatok közegében bekövetkező ego-alakulás nyomán stabil, egységes, szilárdan kibontakozó, gazdagodó perszonális ego mintázódik. Fairbairn terminusát használva a „jó objekt” kapcsolatok (good object) egyszerű és természetes módon mozdítják elő és eredményezik az érett perszonális ego kialakulását.

Fairbairn sajátos módon oldja meg a Descartes-ig visszanyúló problémát: hogyan viszonyul egymáshoz a testi és lelki jelenségek köre. A biológiai öröklődést mint alapadottságot elfogadva az ösztön fogalmát ösztönzővé alakítja át, elkerülve ezzel annak a lehetőségét, hogy ez az alapvetően pszichodinamikai kategória fiziológiai értelmet kapjon. Az ego ily módon értelmezett instinktív megnyilvánulása a személyes tárgykapcsolatokban egyetlen „vezető téma” köré szerveződik: a biztonság és a jó objektkapcsolatok keresése a libidinális ego fő célja.

Ez az ősi és feltartóztathatatlan törekvés az egész emberi élet folyamán és minden interperszonális kapcsolatban megnyilvánul, de kitüntetett jelentősége van az anya–gyermek kapcsolatban. Fairbairn rendszerében a biztonság fogalmának kétféle jelentése van. A „materális biztonság” a testi megőrzésre utal, ez nem más, mint az anyagi javakkal való ellátottságra való törekvés. Ez a működés az egyén feletti szervezet célja és feladata. A „pszichodinamikai biztonság” ezzel szemben a személyiség pszichés biztonságát jelenti. A kissé tautologikusnak tűnő definíció azt jelenti, hogy a személyiség a saját jogon való létezésének realitását kívánja megalapozni. A személyiség jelentéstelisége és személyes jelentősége, a stabilitás biztosításától függ, valamint attól hogy képes-e megtartani önmagát egy tárggyal való kapcsolatban úgy mint a jelentések fókuszát hordozó partner. A pszichodinamikai biztonság csak megfelelő ego-alakulás-

sal érhető el, ez a folyamat pedig egyedül a jó, személyes szülő–gyermek viszonytal kezdődhet a csecsemőkorban.

Libidófejlődési fázisok helyett ego-megnyilvánulások

Fairbairn csatlakozott ahhoz az eriksoni állításhoz, hogy a pszichés vagy mentális attitűd, valamint a testzóna használati módja valamilyen módon összetartozik. Fairbairn szerint is a pszichodinamikai biztonságra való törekvés és a jó objekt kapcsolatok keresése olyan energizálásra (adott esetben a libidótól való megfosztásra) képes self megnyilvánulási módja, amely attitűdjének kifejezésére és céljainak elérésére a test szerveit, zónáit változtatott formában használja. Egy testzóna a viszonyulások módjainak széles skáláját képes produkálni aszerint, hogy mi látszik célszerűnek adott esetben. Például a száj ugyanúgy alkalmas az elutasítás kifejezésére (köpni, kiköpni) és a megtartás, visszatartás kifejezésére, mint a végbélzóna. Ugyancsak képes a száj támadó viszonyulást kifejezni, esetleg a behatolást is megjeleníteni, mint a pénisz, de a harapás lehet a küzdelem egyik formája is. Az anális funkció retenció formájában kifejezhet szorongást, elvesztéstől való félelmet, de dühöt, ellenállást és visszafojtott agressziót is. Az anális zóna eliminációs (ürítő és „átadó”) működése kifejezhet az anya felé irányuló szeretetet, más esetekben elutasítást is.

A genitális testtáj nőknél az orális bekebelezés módjait ismételteti meg, vagy fejlesztheti tovább. A bekebelezés „variációi”: behatolás elszenvéde, szadisztikus megragadás; szerető receptivitás. A férfi genitális működése kifejezhet: behatolást és feltáró, felkutató attitűdöt (a behatolás konnotációi közelebb állnak az agresszívebb maszkulin viszonyulás leírásához, míg a feltárás inkább az ismeretlenbe való kíváncsi benyomulást érzékelteti); odaadást.

Fairbairn az egyes zónák és testtájak működésének leírásához a rajtuk keresztül megnyilvánuló pszichés attitűd jellemzésekor a hagyományos értelemben vett agresszív viselkedésmód lehetőségét is figyelembe veszi. Az ilyen megnyilvánulások létrejöttében fontosnak tartja, hogy a gyermeknek szüksége lehet az érdekei melletti határozottabb „kiállásra”, self-asszertív megnyilvánulásokra azért, hogy saját realitását a környezetére gyakorolt hatáson és a környezettel való aktív foglalkozáson keresztül átélje. Esetleg azért, hogy a környezete minél határozottabban tapasztalja a gyermeki szükségletek realisztikus voltát. Más szavakkal ez az a vitalitás, bátorság és kitartás, mellyel az egészséges ember megküzd a biológiai túlélést akadályozó nehézségekkel, és azokkal az emberekkel, akik személyes én-ünk alakulását akadályozzák. A klasszikus freudi libidóteóriában e jelenségek a szadisztikus ösztönök elnevezést kapták.

Fairbairn nem lokalizált, libidónak nevezett biológiai entitással magyaráz, hanem a libidinális ego fogalmával (mely bizonyos értelemben szinoním a személyes én-nel); ez a libidinális ego képes energizálni, vagy energiáitól megfosztani a testzónát a tárgykapcsolat pillanatnyi dinamikájától függően és a személyiség érdekeinek figyelembevételével.

Szexualitás — szükséglet, agresszió — ego reakció

Az eddigiekből is érzékelhető, hogy az ösztönkoncepció helyett a melléknévi változat (az ösztönző) mennyivel dinamikusabb és árnyaltabb lehetőségeket rejt a viselkedés leírásában. Világosan látszik ez abban is, ahogyan a szexuális és a destrukciós (agressziós) ösztönök statikus freudi fogalmát Fairbairn teljesen eltérő megvilágításba helyezi. Nézete szerint alapvető különbség van az egyes objektokra adott szexuális és agresszív reakciók között. A szexualitás esetében a mentális élmény minősége és a megnyilvánuló viselkedés az organizmus fizikai és biokémiai szintű reakciója. Ezzel szemben az agresszív megnyilvánulást kísérő biokémiai állapot már a mentális, emocionális élmény eredménye. Tehát irányát tekintve szögesen eltérő folyamatokkal állunk szemben. A szexualitás biokémiai szinten megnyilvánuló szükséglet, akárcsak az éhség, szomjúság, a fizikai aktivitás, vagy az alvás szükséglete. E szükségletek és kielégítésük iránti igény sokkal szorosabb kapcsolatot mutat a túléléssel és az organizmus reprodukciójával, mint a pszichés szükségletekkel. Természetesen nincs szó arról, hogy e szükségletek ne lennének felruházzhatók a személyközi kapcsolatok fontosságával. Ez teljesen egyértelmű a szexualitás esetében, de az alvási igény is szert tehet ilyen jelentőségre (például a mások jelenlétében történő nyugodt alvás képessége kifejezheti az illető személyekkel kapcsolatban átélt biztonságérzést). Guntrip egyenesen a sikeres analízis jelének tartja, ha a beteg jól relaxál, esetleg elalszik a terápiás órán.¹⁰ Ugyanígy az étkezés, ivás is lehet a személyközi viszonyoktól elválasztott aktus biológiai célokkal, de lehet a barátság, a szociális érzés, a részvétel kifejezője. Fairbairn tehát a szexualitást szükségletnek tekinti, mely a reprodukció szolgálatában áll, kooperatív természetű szükséglet, elválaszthatatlan a másik személlyel létesített relációtól.

Guntrip így érvel: ahogyan például a percepció és a gondolkodási folyamatok is csak tárgyukra irányulóan mehetnek végbe — mégsem beszélhetünk ilyen ösztönökről —, úgy a szexualitás sem ösztön jellegű csak azért, mert idegrendszeri változásokkal függ össze és egy másik személy jelenlétében nyilvánul meg. Az agresszió pedig inkább perszonális viselkedésminta, bizonyos veszélyre adott emocionális reakcióban kell az eredetét keresni: a veszélyhelyzet kelti az emocionális élményt, ez pedig biokémiai változásokat gerjeszt. A tárgykapcsolatok nyelvén úgy fogalmazhatunk, hogy az agresszió személyes jelentéssel bíró reakció, mely a „rossz” (bad) objektokra irányul, ezek ugyanis fenyegetik az ego-t és ez félelmet kelt. Az agresszió védekező reakció, olyan helyzetben, melyben a fenyegetés nem irreálisan nagy ahhoz, hogy megküzdjön vele az ego. Az agresszió átalakulhat frusztrált dühvé, gyűlöletté, félelemmé, meneküléssé, de az bizonyosnak tekinthető, hogy a kísérő biokémiai reakciók nem okként, hanem okozatként értékelhetők. A szexualitás és az agresszió különbsége abban is megnyilvánul, hogy a szexualitás az organizmus szolgálatában áll elsősorban és élettani periodicitást mutat, míg az agresszió a személyes én szolgálatában áll elsősorban és csak másodsorban az organizmus szolgálatában, valamint egyedül a tárgykapcsolati szituációhoz kötött jelenség.

Guntrip azon a nézeten van, hogy Freud nem különböztette meg az agresszív és a szexuális megnyilvánulások ilyen jellegű meghatározóit és ez az egyik oka annak, hogy az eredeti, freudi pszichoanalízis tisztázatlanul olvasztotta magába biológiai és pszichodinamikai elemeket. A tárgykapcsolat elmélet szerint a freudi ösztönteória gyakor-

lati konzekvenciái meglehetősen súlyosak a pszichoterápiás gyakorlatra nézve. Az analitikus nem tud eredményt elérni, ha a páciens szexuális vagy agressziós késztetéseit túl erős örökletes adottságokkal magyarázza. Valószínű, hogy a kudarc abból ered, hogy a terapeuta nem tud olyan kapcsolatot teremteni betegével, amelyben az a kellő biztonság érzésének talaján túlléphet agresszióján és feladja izolációját a terápiás kapcsolatban. Fairbairn rendszerében teljesen eltérő értelmet nyer az extrém intenzitású szexuális és agresszív késztetés. E patológus jelenségek az anya–gyermek kapcsolat igen korai és igen nagy mértékű deprivációjából, zavarából és a gyermekkori fejlődés általános frusztrációjából származnak. E jelenséget úgy tekinthetjük, mint a gyermek folyamatos erőfeszítését, mely arra irányul, hogy életképes énné, személyes selffé váljon az objekt-kapcsolatokban.

Összefoglalóan a következőket állíthatjuk. A libidinális energia célja az objekt. Ha az objekt jó, akkor a reakció a szeretet. Ez az aktív, érvényesülésre törő libidinális hajtóerő az, ami pszichobiológiailag meghatározott. Ez az, ami külső és belső ingerek által mozgósítható. A libidinális és agresszív hajtóerőkre történő differenciálódás csak a gyermek tárgykapcsolati tapasztalataitól függ. Az agresszív drive csak a libidinális energia akadályozottsága (frusztráció, fenyegetettség) esetén alakul ki. Guntrip arra hivatkozik, hogy az agresszió eredeti etimológiai jelentése teljesen eltérő a mai használatban hozzátapadt jelentésszínezettől. Az „ad gradior” latin kifejezés szó szerinti fordításban valamihez való közelítést, odalépést jelent. Ilyen jelentésben jól használható annak leírására, ahogyan a velünk született biológiai energiákkal a környezethez fordulunk-közelítünk, ahhoz viszonyulunk.

A skizoid személyiség problémája

Eddig két olyan mozzanatról tettünk említést, amelyek döntő módon befolyásolták Fairbairnt abban, hogy az addigi elméletekhez viszonyítva teljesen eltérő módon értelmezze az endopszichikus struktúrát. Az egyik a freudi elméletből ered, és eszerint a pszichotikusok és a neurotikusok állapotában hasadás következik be. Itt a hasadás két pszichikus viszonyulásmód között alakul ki. Az egyik a normális folyamat, mely számol a realitással, a másik attitűd átengedi magát az ösztönök kényszerítő erejének és leválasztja az én-t a külvilágról. Freud elgondolása szerint a két attitűd egyidejűleg található a pszichikumban és az aktuális állapot viszonylagos erejük függvénye. Pszichózis akkor keletkezik, ha az utóbb említett attitűd domináns, mert felülkerekedett, vagy „eleve erősebb”. Az, hogy mit jelent itt az „eleve erősebb” pszichotikus tendencia, meglehetősen nehéz értelmezni.

A másik mozzanatról is szóltunk már, nevezetesen Melanie Klein ösztönző gondolatairól a projektált és reintrojektált objektokkal kapcsolatban. Klein szerint természetből adott a hasadás az élet- és a halálösztön között, és a rossz objektokkal kapcsolatos fantáziáink a halálösztön reprezentációi. Fairbairn — klinikai tapasztalataira támaszkodva — felfedezte a skizoid személyiség problémájának fontosságát és működési mechanizmusát. Ez szolgáltatta a harmadik, döntő mozzanatot a személyiség új típusú felfogásához, a kelini nézetek kritikájához, valamint közvetetten az ösztönök revíziójához. Spekulatívnak tartja ugyanis az élet- és halálösztön közti természetből adott

hasadást, és helyette úgy véli, hogy a gyermek természetből adottan egész, és az is maradna, ha megvédenék őt a jó objekt kapcsolatok, a realitással való viszonyában, s mindekenélőtt a jó anyával való viszonyban. Az egofejlődés a reális élet jó tárgykapcsolatai élményeitől függ, mind a csecsemőkorban, mind pedig később a terápiában.

Kezdetben az anyát totálisan birtokolja a gyermek, teljesen összeolvad vele. (Itt az objekt-libido úgy jelenik meg, mint az a képesség, hogy együttérezzen az anyával.) Később (a Winnicottnál említett átmeneti tárgyak lépcsőin keresztül) a fejlődés iránya egy kevésbé anyára összpontosuló szükségletegyüttes. Optimális esetben az anya is egészséges és egységes ego, aki képes a gyermeket fejleszteni, megérteni és kialakítani a gyermeki ego egységét a leválás folyamatában. Természetesen a valóságban a tökéletesség alig, vagy egyáltalán nem érhető el, és a gyermek már a fejlődés nagyon korai szakaszában találkozik a szülőkkel kapcsolatos olyan élményekkel, amelyek nem teszik lehetővé számára az ego maradéktalan kibontakozását. Az anya nyilvánvalóan nem egészében rossz objekt, de rendelkezhet rossz aspektusokkal. A gyermek átéli ugyanannak az anyának két aspektusát (jó és rossz objekt-vetület) és ambivalens helyzetben találja magát (szeretet–gyűlölet viszony, bűntudat). Nem tud gyűlölni az anyai szeretet viszonzásául és nem tud maradéktalanul szeretni az anyai elutasítás fejében. Így e helyzetben bénító tehetetlenséget érez. A helyzet csak úgy oldható meg, ha az objekt jó és rossz aspektusai különválnak és csak a jó aspektus vetül vissza a reális figurákra, hiszen ez a legadaptívabb e személyekkel való kapcsolat fenntartása érdekében.

Fairbairn úgy találta, hogy a skizoid betegeknek korántsem az objektkapcsolatban értelmezett impulzus- vagy ösztönkontrollal van problémájuk, hanem azzal, hogy ego-juk alkalmas-e egyáltalán tárgykapcsolatok formálására. A tárgykapcsolat nehéz, de nem azért, mert veszélyes impulzusokat érez, inkább azért, mert gyengének, fejletlennek, gyermekinek és függőnek érzi magát. Fairbairn kezdeti elgondolása szerint a félelmek abból erednek, hogy a beteg kielégítetlen szükségleteit túl mohónak, pusztítóknak éli meg (hiszen a rossz objekt vagy az objekt rossz aspektusa nem ismerte el a gyermeki szükségletet saját jogán). Később azonban Fairbairn végérvényesen szakít az impulzusra alapozott magyarázattal és a pszichoanalízis súlypontját az ego-alakulás hiányosságaira és kudarcaira helyezi át. A skizoid személyiség problémájának lényege e megvilágításban, hogy a gyermek megsemmisítő félelmet él át. Ez blokkolja érzelmi fejlődését, ego-ját egységében megbontja és arra kényszeríti, hogy önmagába húzódjon vissza, saját belső pszichikus világában keressen menedéket.

A szülői inkonzisztencia hatására a gyermeknek erőfeszítéseket kell tennie annak érdekében, hogy a jó és a rossz aspektusok okozta élmények keverékével és a külvilág reális nehézségeivel megbirkózzon. Spontán pszichikus manővereket alkalmazva a külvilági objektumok leképződnek egy belső pszichikus megfelelővé a könnyebb kezelhetőség kedvéért. Más szavakkal, bár a környezet személyei intoleránssá, következtelenné, kiszámíthatatlanná válnak a gyermekkel szemben, a gyermek saját környezetét mégis egyszerűen jónak szeretné tapasztalni. Ezt úgy éri el, hogy az objekt jó és rossz aspektusait bevetíti, hogy mentális világában foglalkozzon tovább velük. De ez nem jelent megoldást, mert a jó aspektus projekciója következtében kialakul a valódi objekt irreálisztikus felértékelődése, valamint — ezzel egy időben — egy olyan bevetített szülő-aspektus, ami ellenséges. E manőver nyomán előállt helyzet a valódi oka a skizoid beteg befelé fordulásának, kontaktusszegénységének. Ha a gyermeknek nem olyan jók

a való életbeli tárgykapcsolatai, hogy megtartsák alapvető kapcsolatát a külvilággal, akkor mind jobban elurálja a félelem, visszafejlődnek és elvesznek kapcsolatai a külvilággal, a realitással. Menekül a realitástól és képzeletbeli objektokkal benépesített belső világba húzódik vissza. Ez pszichikus életének maradandó vonásává válik és idővel ki-fejlődik a személyiség tudattalan strukturális mintázata.

Fairbairn ily módon revideálja Klein objekt-hasadásról szóló elméletét és a hasadást kiterjeszti az ego-ra is. Az ego definíciója Fairbairn-nél: egységes pszichikus személyiség, a pszichoszomatikus egység létének pszichikus aspektusa. Ez az ego saját energiával (life drive) rendelkezik és kifejleszt egy strukturális identitást, valamint egyéni jellegzetességeket az élményekben való formálódás folyamatában. Ez a folyamat szenved alapvető zavart a skizoid betegnél. A skizoid jellegű zavar a legmélyebben húzódó, a személyiséget alapjaiban fellazító patológiás állapot. Az emocionalitás fejlődésében bekövetkező dezintegrációt az elsődleges szülő objektok inkonzisztenciája, viselkedése, kiszámíthatatlansága okozza. A beteg a belső egység elvesztésének, a gyengeség és a segítség-nélküliség állapotának áldozatául esik. Így érthető meg, hogy a skizoid személyiség problémája világít rá leginkább arra a folyamatra, amelyben az ember az eredetileg teljes függőségéből és gyámoltalanságából a biztonság, a belsőleg egységes és stabil self birtokába jut. Csak ez védhet meg a felnőtt évekbeli élet külső megterheléseivel szemben. A korai objektkapcsolatok zavarai az ego-potencialítások kibontakoztatása helyett olyan dezintegrált ego kialakulását eredményezik, melyet kétségek gyötörnek a külső valóság és a saját self realitásával kapcsolatban. Az egységüket elveszített emberek belegabalyodnak az elszemélytelenedés okozta realitáspercepció hiányának kínzó érzésébe, a sehová sem tartozástól való rettegés érzésébe, a világgal való kapcsolat-nélküliség érzésébe. A skizoid probléma azok problémája, akik képtelenek adekvát self-ként részt venni valóságos kapcsolatokban.

Természetesen a skizoid körbe tartozó kórképek igen változatos tüneteket mutathatnak. Idetartozik az introvertált, félénk, visszahúzódó, különc, zárkózott egyén, de mutathat hűvös érzelmenélküliséget, intellektuális felsőbbrendűséget is. A kommunikációra képtelen beteg a zárkózottság reményvesztettségében mintha visszahúzódná a pszichikumának legrejtettebb zugába, a tudattalanba, arra várva, hogy rátalálhat valakire, akivel egy kapcsolatban érzéseket, mentális viszonyulást tud átélni. A hűvös, rideg skizoid szintén nélkülöző, rémült, gyermeki én-t rejteget, ami lehasadt felületi, hamis selfjéről. Közös e betegcsoportokban, hogy a külvilággal kontaktust tartó self és elvesztett központja között rejtett ego-hasadás van. A felületes self eltávolodik attól az egótól, amelynek van képessége a szeretetre, a megértésre, a melegség érzésére és a másokhoz való személyes tartozásra, és amely ugyanakkor az elszigeteltség és a realitás átélési képességének hiányával a tudatában vegetál.

Fairbairn koncepciója alapján Guntrip regressziós ego-nak nevezi a gyermeki libidinális ego-nak azt a részét, amely a lehasadás után alkalmas arra, hogy a skizoid megtalálja benne saját világát, melybe az elviselhetetlen érzések elől érzékeny lényege visszamenekül. Általánosan érvényes a rendszeren belül, hogy a skizoid reakció a félelem terméke.

A skizoid állapot lényegesebb jellemzőinek bemutatása után magától értődően merül fel a kapcsolat iránti vágy és félelem, valamint a terápia összefüggésének kérdése. Ha az állapot oka az anyával való mentális rapport elvesztéséből származó elszigete-

lődés élménye, akkor az infantilis ego-nak nincsenek eszközei ahhoz, hogy személyes, érett ego-jának megteremtéséhez hozzákezdjen. Az üresség és az irrealitás állapotában a beteg nincs meggyőződve saját létének bizonyosságáról, az önmagával való kapcsolata fellazult, egységét veszített, így másokkal sem tud viszonyra lépni. A skizoid beteget ennél fogva egyedül a jó objekt kapcsolat gyógyíthatja meg. A kapcsolat megkésett lehetőségét ad neki arra, hogy átmenjen az ego-ját éretté formáló alakuláson a terápiás kapcsolatban. A terapeuta olyan személyiség kell legyen, akit a beteg megértőnek és olyannak tart, aki képessé teheti őt saját self-jének megtalálására. Fontos tehát tisztán látnunk, hogy itt nem ösztönös késztetések vannak elfojtva, hanem introjektált rossz objektok és olyan ego-részek, melyek kapcsolatosak a rossz objektokkal. A skizoid állapot és a depresszió a belső rossz objekt állapotok és a legmélyebb (preödipális szintű) pszichés katasztrófák. A neurózisok viszont Fairbairn szerint úgy foghatók fel, mint a belső rossz objektokkal szemben bevetett védekezési stratégiák.

A beteg csak úgy hagyhatja el a belső rossz objektokat, ha a terapeuta kellően jó külső objektává válik számára. Ez pusztán az analitikuson vagy terapeután múlik, hiszen a beteg egyik fő nehézsége, hogy nem bíz, nem hisz, hogy a dolgok rendeződhetnek. Lehetőség szerint a terapeutának „túl kell élnie” az összes projekciót, melyek a beteg belső rossz objektjeiről reá vetülnek, ezáltal tudja átsegíteni a beteget egy zavartalan, realisztikus viszonyba.

A pszichikus struktúra

A hasadás okának tisztázása után rátérhetünk a hasadás módjának leírására. Szemben Melanie Kleinnel, aki a belső rossz objektok egész sorozatát vélte felfedezni a gyermek fantáziavilágában, Fairbairn háromágúnak látja a hasadás strukturális mintázatát. Az internalizált rossz külső szülőaspektus maga is kettéválik egy feszültséget keltő, ingerlő, izgalmakat okozó (exciting) objektokra és egy elutasító (rejecting) objektokra.

- a) A feszültséget keltő objekt törekvése arra irányul, hogy beindítson egy kényszerítő és emocionális jellegű szükségletet, ami krónikus függőség érzésben nyilvánul meg. Ez a szülői aspektus igyekszik kontrollálni a helyzeteket, e helyzetben nem létezik reális út a gyermek számára a feszültség oldására a megkönnyebbülés felé.
- b) Az elutasító objekt (vagy antilibidinális ego), amely azzal a szülővel való identifikációban alakult ki, aki megtagadta a gyermeki szükségletek elismerését és kielégítését. Az objektok e hasadása a realitás élményeivel való találkozás és erőfeszítések során az ego hasadását eredményezi, annak érdekében, hogy minden objekt-aspektussal elviselhető kapcsolatban maradjon a gyermek.

Az ego-hasadás mintázata:

- a) A feszültséget keltő objekt, az infantilis libidinális ego-t folyamatosan ingerli anélkül, hogy a szükségletek kielégülnek. A kielégülés, feszültségoldás hiányában az ego nem tud megerősödni. A jelenség a felnőtt életben megnyilvánulhat túlfüggőség formájában, kényszerítő szexualitásban, az elismerés, méltánylás, akceptancia iránti vágyakozásban. (A vágyakozó self kielégítetlensége.)
- b) Az infantilis libidinális ego azonosul az elutasító objektal. Fejletlen, gyermeki lelkiismeret alakul ki elutasítás, ellenségesség, önbüntetés, félelem, bűntudat érzéseivel

kísérve. A gyermek szembefordul saját libidinális szükségleteivel. A rossz objekt-
kel szembeni harag önmaga ellen fordul és a visszajára fordult düh azt eredménye-
zi, hogy megkísérli elfojtani azokat a szükségleteit, melyeket nem tart helyénvaló-
nak, de amelyek eredetileg a sajátjai. E belső azonosulás után a gyermek a bíráló és
gáncsoskodó, elutasító szülő oldalára áll saját magával szemben. (Itt a gyermek ag-
resszióját saját szükségletei elfojtására alkalmazza, így a természetes szükségletek ki-
elégítésére szolgáló erők, mint a gyermek gyengesége jelennek meg.)

- c) A jó és a megértő szülői aspektus alkotja az ideális objektet, ami visszavetül a külvilágra, ennek nyomán a szülők idealizált módon felértékelődnek. Ez az ego-rész, mely az ideális objekt és az ún. centrális ego összeolvadása nyomán alakult ki, a gyermeknek azt az élményét testesíti meg, hogy keresi annak lehetőségét, miként őrizhető meg emocionálisan zavartalan viszonya a szülőkkel. (Elfojtás nélkül a gyermek nem tarthatná fenn ezt a szülő-képet.)

Az endopszichikus struktúra Fairbairn-féle elmélete az egyéb pszichopatológiai állapotok leírásában is az objekt-aspektusok dinamikáját követi. Ezek szerint a kényszeres állapotok azt az erőfeszítést jelenítik meg, melyben az egyén teljes kontrollt próbált fenntartani az összes jó és rossz objekt, valamint a libidinális ego felett. A paranooid állapotban az ego a belső jó objekt-ekkel azonosul és a libidinális ego rossz objektjei kivetülnek a külvilágra és onnan üldöznek. Hisztériában a jó objekt-ek vetülnek ki a külvilágra, ahol a libidinális ego segítségért folyamodhat a belső rossz objekt-ekkel szemben. Fóbias állapotban a libidinális ego menekül a rossz objekt-ek elől, hogy megőrizhesse a jó objekt-eket, így az összes rossz kivetül. A depresszió — hasonlóan mély és preödipális eredetű, mint a skizoid állapot — a libidinális ego sérült, megmerevedett állapot — a belső rossz objekt-ek és az antilibidinális ego üldözése következtében.

A rendszerben a neurotikus kórképek testesítik meg a védekező mechanizmusokat, melyeket azért mozgósít az egyén, hogy elkerülhesse a skizoid és a depresszív állapot legmélyebb katasztrófáit. Az említetteken túl a „regresszív állapot” külön kategóriát képvisel, noha nincs speciálisan kidolgozva a pszichodinamikus sémában. A regresszió jellemzője, hogy visszalépést testesít meg az ego-fejlődés korábbi szintjére, célja a biztonság keresése — rokon állapot a skizoid visszavonultsággal. Regresszióban létrejöhet egy időben több pszichopatológiai állapot, szélsőséges esetben akár az összes.

Összegezőként emeljük ki Fairbairn elméletéből a három legfontosabb definícióját, melyek az endopszichikus struktúra elméletének és az ösztönton kritikájának sarokkövei.

1. A születéskor ősi és egységes ego hasadtá válik vagy elveszti benső egységét annak eredményeképpen, hogy a gyermek rossz tapasztalatok, élmények részese lesz a korai objekt kapcsolatokban.
2. A libidó: a pszichikum elsődleges élet-drive-ja, az ego-nak olyan energiája, mely keresi a jó kapcsolatot, mert ezek teszik lehetővé az integrált ego kialakulását.
3. Az agresszió: a libidinális drive frusztrációjára, akadályozására adott természetes defenzív reakció.

A humán lét és a pszichológia viszonyát a következőképpen jellemzi Fairbairn, saját rendszeréből adódó következtetéseket figyelembe véve: „A pszichológia önmagát

oldja fel egy olyan tudományban, mely az egyénnek a tárgyakhoz való viszonyát vizsgálja, míg hasonló terminusokban fogalmazva, a pszichopatológia önmagát oldja fel egy olyan tudományban, mely az ego viszonyát vizsgálja internalizált objektjeihez”.

4. Terápiás implikációk

Miután áttekintettük az endopszichikus struktúra fairbairn-i elméletét, kanyarodjunk vissza a dolgozatnak alcímében felvetett kérdéséhez: vizsgáljuk meg, hogy lehet-e és miként lehet a skizoid problémát terápiás úton megközelíteni. Mivel ebben a rendszerben a skizoid állapot keletkezésének mechanizmusa adott, a terápia célkitűzése az, hogy a rossz objektok kiváltotta ego-fellazulást megállítsa és a folyamatot visszafordítsa.

A pszichoterápia nem azonosítható a pszichoanalízissel, számos olyan nem-analitikus eljárás létjogosultsága is bebizonyosodott, amelyek a megnyugtató, a támogató vagy a tekintély elvű tanácsadáson keresztül az önmagukkal és kapcsolataikkal összefüggésben bajba jutott emberek számára képesek segítséget nyújtani. A legradikálisabb kezelési mód azonban kétségtelenül az analízis. Ez egyszerűen megértő kapcsolatot kínál, amelyre biztosan támaszkodhat a páciens. A kapcsolat mindaddig fennmarad, ameddig a beteg fel kívánja tárni személyiségét teljes mélységében annak érdekében, hogy egy természetesebb, spontán én-t fejlesszen ki magában.

Freud alapvető és elvülhetetlen érdeme, hogy elsőként, segítség nélkül, előítéletekkel és ellenkezőkkel szemben megteremtette a pszichoanalízis tudományát. Ám az ego tanulmányozásával a klasszikus analízis kutatási területeinél jóval mélyebbre hatolt. E lépésével lehetővé tette a pszichoneurózisoknál súlyosabb zavarok megközelítését. Először leszűkítette az analízist a pszichoneurózisok kezelésére, majd későbbi munkásságában megalapozta és lehetővé tette a pszichés zavarok forrásainak a tárgykapcsolatokban való felfedezését. Freud önmagát is korlátozó lépésének következménye a pszichózisok kizorulása volt az analitikus kezelésből. Az elhatárolódás maga mutatja, hogy az egész pszichoanalitikus kezelés valójában az analitikus és a páciens személyes kapcsolatán nyugszik. Freud szerint, ahol nem jön létre, mert nem jöhet létre kapcsolat az orvos és a beteg között, ott lehetetlen a gyógyítás. Úgy látta, hogy a neurotikus és ödipális problémákkal küzdő betegek esetében az ego elég erős ahhoz, hogy kapcsolatot teremtsen, tehát kezelhető.

Fairbairn munkássága az ego pszichológiájának tanulmányozását mélyebbre vezette az ödipális és a pszichoneurotikus kórképek megértésénél. A klasszikus analitikus problémák a mélyebb zavarral szembeni védekezések. A valódi zavar nem annyira a személyes kapcsolatok konfliktusaival, hanem az én alapvető magjának birtoklásával kapcsolatos. A probléma — Fairbairn szerint — úgy fogalmazódott át, hogy vajon a páciens egoja elég valódi-e ahhoz, hogy kapcsolatot tudjon vele teremteni. Ami korábban a pszichoanalitikus kutatásokból kirekedt, az így az egységes ego kutatásának központi kérdése lett: a skizofrénia problémája. E kritikus állapotba jutott ember egojának — pszichés egyediségének — hasadással járó elszigetelődése kelti a rendkívüli szorongásokkal és félelmekkel jelentkező irrealitás és nemlét érzetét. Ez teszi nehezzé az indulatáttételt, a jó objektokhoz való kapcsolódást.

Guntrip számos esetet ismertet a pszichoneurotikus konfliktusokon és szimptó-

mákon túli ego disszociációs állapotokról. Az ilyen esetekben szembetűnő, ahogyan a páciensek tüneteikkel védekeznek nehogy rá kelljen lépniük arra az útra, amelyre az analitikus vezetni akarja őket. Félnék, hogy behajtja őket egy mélyebb és ijesztőbb állapotba, tartanak attól, hogy képtelenek lesznek magukat, mint „megfelelő én-t” e folyamatban megtapasztalni. Guntrip a súlyos eseteken mutatja be, hogy a klasszikus analitikus megközelítés és az objekt kapcsolatok analitikus terápiája között milyen különbségek és azonosságok mutathatók ki. Winnicott szerint „a pszichoneurotikusnak klasszikus analízisre van szüksége, de a nem megfelelően gondozott betegnek, aki már az analízis kezdetétől zavart, nem erre, hanem vezetésre van szüksége, bár az analízis ilyen esetben sincs kizárva.”¹¹

Analízisre akármikor van lehetőség, de ha az analitikus arra kényszerül, hogy a legtöbbet betege alapigényeivel foglalkozzon, akkor megváltozik a terápia menete és jellege. Analitikus értelmezések helyett objektkapcsolati terápiát kell kezdenie és arra kell figyelmét fordítania, hogy pontosan mik azok a szükségletek, melyek a betegnél még soha nem voltak kielégítve. Ehhez szükséges, hogy bízzon betege szükségleteinek életképességében, és realitásában, a szükségletek ego-involváltságában. Guntrip szükségesnek látja a „terápiás” vagy „pszichoanalitikus technika” fogalmának felülvizsgálatát. Szerinte Freud természetesnek tartotta, hogy ha az emberi személyiség tudományát alkotja meg, akkor ebben alkalmazkodjon a tradicionális módszerekhez és terminológiához. Felhasznált fogalmainak jó részét természettudományos ismereteiből merítette. Felfedező munkája közben azonban még nem láthatta, hogy a mechanikai világon túli területre lépett és hogy a személyes ego problémájával foglalkozik. Nem érzékelhette e fogalmak használatának ellentmondásosságát a pszichodinamika tudományában és összeegyeztethetlenségét azzal a kapcsolattal, ami a pszichoanalízis hatásának lényege: ez ugyanis az ego egészlegességének védelmére és önmagára találásának segítésére irányuló kapcsolat. Az analízis fogalma az egész szétszedését majd újra összerakását idézi fel bennünk, mint valami mechanikus szerkezetét. E téves látásmóddal szemben Fairbairn és követői léptek fel az analízisben megvalósuló személyes kapcsolat jelentőségének a felismerésével. Ha az analízis csak annyit jelentene, hogy benne az egységes egész psziché szétszedése történik, akkor ez a viselkedés sematizálódásához, automaták előállításához vezetne, semmiképpense az egyedi, megismételhetetlen individualitás és kreativitás tendenciáinak megerősítéséhez. Guntrip ezért látja ugyanezt a veszélyt az analízis bírálóinak abban a javaslatában, ami a pszichoszintézis elmélet megteremtését szorgalmazza. Az analízis eredményeinek verifikálhatatlanságának vádjával fellépőkkel szemben pedig azzal védelmezi meg a pszichodinamika tudományát, hogy elveti a bejósolhatóság szükségességét. Annál kevésbé lehet valódi személyiség valaki, s annál inkább válik Winnicott szavaival „konformista alapokon nyugvó hamis énné”, mennél inkább bejósolható viselkedése.

„El tudok képzelni technikát, amellyel előre meghatározzuk egy ember viselkedését és az analízisen belül el tudom képzelni azt is, hogy működjenek ezek, de azt nem, hogy ezek egy embert megszabadítsanak félelmeitől, hogy felfedezhesse saját egyéniségét”¹² — írja Guntrip. A terápia nem technikai módszer, hanem olyan mély emberi kapcsolat lehetősége, amely képes a hiteles, őszinte, megbízható, megértő, tördő jellege miatt abban segíteni, hogy a megzavart ember végre elkezdhesse érezni saját érzéseit, végiggondolni saját gondolatait. Képes legyen valódi önmagára ébredni.

E kapcsolat megértéséhez egy betegét idézi: „Ha ön nem lett volna és egyedül kellett volna szembenézni a problémával, nem bírtam volna. Máskor is előfordult velem ez nehézségek esetén, de éreztem, ön biztos abban, hogy győzni fogok. Az ön belém vetett hite képessé tett arra, hogy higgyek magamban”¹³. Az eset ismertetése után Guntrip megjegyzi, hogy itt nem analitikus kezelés történt a klasszikus értelemben, hanem személyes kapcsolatterápia. Leírja, hogy semmilyen technikát nem alkalmazott, ha megkísérli meggyőzni, valamire rábeszélni a beteget, azt technikának lehetne nevezni, hiszen elméletek és formulák merev és végső soron elidegenítő rendszerébe szorította volna betegét. Ezért tartotta szükségesnek az „analízis mint technika” fogalmának tisztázását, mert ezek a fogalmak túlságosan személytelenek és kapcsolatellenesek. Véleménye szerint bármely technikát meg lehet tanítani, de azt nem, hogy hogyan legyen az orvos terápiás hatású egyén. Az analízisre tanításban nem az a lényeg, hogy a jelölt megtanuljon valamely elméletet vagy gyakorlatot, hanem az, hogy a kiképző képes legyen a jelöltben felszabadítani annak valódi énjét. Szükséges persze sok minden egyébre is megtanítani, elsősorban arra, hogy mit nem szabad tennie: például megerősíteni, kritizálni, tanácsot adni, moralizálni, kinevetni (bár nevetni lehet együtt). Fontos továbbá, hogy a túl korai értelmezés helytelen és káros lehet. Megfelelő időben viszont helyénvaló, akkor, amikor a beteg közelébe jutott valami fontos felismerésnek, s kis segítségre van szüksége, hogy ez meg is történjék. Azt nem lehet megtanítani, hogy hogyan ismerje fel a pillanatot. Ehhez érzékenységre és intuitív képességre van szükség, ami már a jelölt érettségének és realitásérzékének a jele. Addig, amíg nem ismeri eléggé páciensét, a gyakran lehetséges értelmezést kínálja neki, amit az elfogad vagy elutasít. A beteg személyiségének egyedi sajátosságát csak ezen az úton lehet megtalálni és felszabadítani, ha a beteg reakciói alapján a terapeuta valóban meggyőződött arról, hogy általa a személy egoja megerősödött. Ezért olykor zavaróak lehetnek a tanult ismeretek, értelmezési módok.

„Jól emlékszem arra, hogy a korai időkben, amikor még csak szakkönyveim, tan-könyveim voltak, azokra támaszkodhattam, úgy éreztem, hogy megakadtam, ha a beteg nem mutatta jelét annak, hogy túljutott problémáján. Nem hiszem, hogy lehetséges lenne egy könyvben leírni mindazokat a meglátásokat, amelyeket a tapasztalat alapján szerzünk életünk során” — írja Guntrip, majd így folytatja: „Nem tudjuk, hogy milyen meglátásaink, felismeréseink vannak addig, amíg nem kerülünk egy aktuális élethelyzetbe egy másik emberrel, aki feltárja nekünk nem a problémáját, amit meg kell oldani, hanem bebörtönzött énjét, amit meg kell érteni és fel kell szabadítani”¹⁴.

Guntrip világosan érzékelteti a különbséget aközött, ami az analitikusban felgyűlemlett személyes tapasztalatokból, mások egyediségének intuitív felismerésének képességéből fakad, és aközött, ami a képzés ismeretanyagából származik. Egyben azt is jelzi, hogy a kapcsolatteremtő képesség nem intellektuális eredetű. Úgy látja, hogy e spontán ráérzésekből — ami az analitikus erős ego-jának libidinális megnyilvánulása — fokozatosan kristályosodnak ki azok az ismeretek, amelyek az emberi természet tudományát, a pszichodinamikát alapozzák meg. Fontos az analitikus viselkedésében az is, hogy ne határozza meg, hogy beteget mit csináljon, hogyan viselkedjen, miként helyezkedjen el stb. A legfontosabb, hogy a páciensek aktuális lelkiállapotuknak legmegfelelőbben viselkedhessenek, hogy fotelba ülhessenek, vagy a díványt használhassák, vagy mindkettőt, mikor hogyan érzik. „Nem lehet sztereotip módszert alkalmazni a pácién-

seken, amit tenni lehet az az, hogy az analitikus páciensével együttérez, átérzi annak szorult helyzetét. A legnehezebb dolog emberként egy másik ember rendelkezésére állni, hogy ő is szabadnak és önállóan érezhesse magát. Ezért erős az a törekvés, hogy személytelen tudományos módszert, tablettákat, bármit találjanak, amitől a páciens jobban fogja magát érezni¹⁵. A személyes kapcsolati terápia során az analitikus felhasználhatja mindazt, amit saját analíziséből tanult, vagy tankönyvekből és szaklapokból, de csak oly módon, hogy mindezt saját személyisége részévé teszi, ön-analízise folyamataiban. Arra is képesnek kell lennie, hogy a beteg biztonságban érezze magát s fel se merüljön benne olyan félelem, hogy ha orvosa nem találja meg tünetei hátterében személyes én-jét, egyediségének lényegét, akkor elveszett. Ez a probléma legtöbb esetben a skizoid betegknél merül fel. A páciens azt érezheti, hogy személyét elnyomják, megfojtják, elnyelik, vagy hogy üldözik. Ezekben az esetekben a terápia egyetlen lehetősége a kapcsolatteremtés helyett a tisztelettel várakozás, a kapcsolatnélküliség. Tudni kell várakozni és megérezni a várakozás kedvező hatását. Mindazoknak a jelzéseknek az értelmét, amelyeket a beteg környezetébe ad azért, hogy ezeken az alapokon kapcsolatra legyen képes. Skizoid egyének esetében az egyetlen kapcsolatfelvételi út sok esetben a várakozás.

Az az egyszerű felismerés, hogy a pszichoneurotikus embereket analízissel gyógyítani lehet, lehetővé tette, hogy az ego kutatások eljussanak a skizoid emberrel kialakítandó kapcsolat lehetőségének felismeréséig és a klinikai tapasztalatokra épülve ennek módjáig. Ehhez szükséges volt, hogy előbb a betegek objektvkapcsolatában jelentkező, majd minden probléma ismertté váljék. A pszichoneurotikusok olyan emberek, akik elég valóságosak és kevésbé zavartak ahhoz, hogy velük kapcsolatba lehessen kerülni, még akkor is, ha közben érzelmeik zűrzavarától — melyek gyermekkoruktól feszítik őket — szenvednek az analízisben, s ez olykor elviselhetetlen indulatok és szorongások formájában felszínre tör. A klasszikus analízisnek ez az útja. Esetükben a kapcsolatteremtés lehetősége adva volt. Az ego pszichológiájának mind mélyebb felismerésére volt szükség, hogy elérhetőek legyenek azok is, akik nem érzik magukat elég valóságos személyiségnek a másokkal való kapcsolat megteremtéséhez. Ma már ők sem zárhatók ki a terápiából azon az alapon, hogy a problémáik nem az analízisre tartoznak. Terápiájuk lehetőségéről Guntrip Jacobsont idézi: „Egyre több skizoid, sőt még pszichotikus páciens is jelentkezik a pszichoanalitikusnál segítségért. Bár az ilyen eseteknél a siker elérése sokkal nehezebb, mégis mindenképpen azt kell mondani, hogy az ilyen súlyosan beteg páciensek is bebizonyították, és megmutatták, hogy lehet rajtuk segíteni. Ez az olyan analitikusokat mint Winnicott, arra a felismerésre készítette, hogy ilyen esetekben többnek kell lennie az analitikusoknak. Az ambivalens emberi kapcsolatok klasszikus pszichoanalízise — hogyha egyáltalán van sikere ilyen esetekben — csak elmozdíthatja a védekezésül fenntartott konfliktusokat. Az eredmény ekkor az, hogy a beteg igazi problémája, a belső elszigeteltség, a nem-valóságosság állapota félelmetes intenzitással tör a felszínre. A felszíni konfliktusok elmozdításakor mélyebb, valóságos problémához jutunk. Az elszigeteltség és a valószerűtlenség érzéséhez. A pácienssel való kapcsolatteremtés módja az értelmezés lesz, de nem az ödipusz helyzet értelmezése. Az a helyesebb, ha megértetjük a pácienssel, hogy bármilyen cselekvéssel foglalja is el magát, bármit csinál is, ezt azért teszi, mert nagyon intenzív szorongásérzés készteti erre. Úgy érzi, hogy állandóan küzdeni kell azért, hogy magát életben tartsa, küzde-

nie kell azért, hogy meggyőzze magát arról, hogy ő valójában egy reális személy, valaki"16.

A klasszikus analízisben is fontos a személyes kapcsolat, de nem annyira alapvető, mint a tárgy-kapcsolat terápiában. A skizoid, a határeset, és egyes pszichotikus betegek esetében a terapeutával való kapcsolatra való éhség sürgető és nagy erővel törhet fel és válhat uralkodóvá a kezelés folyamán. Éppen ez teszi lehetővé a jó eredményt. Az analízis bármelyik szakaszát tekintjük, az értelmezés mindenkor csak a megértő kapcsolat közvetítője. Ha a skizoid beteget zavarná az analitikus várakozása, és az érdeklődés hiányának jeleként érzékelné, akkor azt a helyes módot kell megtalálni, melyen keresztül kifejezhető az analitikus tisztelete. Ez jelzi, hogy nem kívánja betegét semmi olyasmire kényszeríteni, ami nem az ő szándéka. Ezért nem lehet a beteget mentálisan lerohanni, követelményeket állítani neki vagy bármibe is beavatkozni, csak elfogadni szabad. Ha a beteg rájön arra, hogy analitikusa valóban tiszteli félelmeit, hogy segíteni akarnak rajta, ez kezdete lehet a másik emberbe vetett bizalom és szavahihetőség kialakulásának és annak a mély emberi kapcsolatnak, ami a tárgykapcsolat terápia lényege. A terápiás megszállottság azért veszélyes, mert nem a beteg iránti tiszteletből és gondoskodás érzéséből fakad, hanem az orvos saját bizonyítási kényszere, vagy egyéb vágya a motiváció.

Guntrip elsősorban olyan emberek kezelésének problémáiról ír, akik különösen sebezhetők családi és munkahelyi viszonyaikban, s akik a világban bekövetkező kritikus eseményekre is jóval érzékenyebben reagálnak. Éppen az ő kezelésükkel kapcsolatban emeli ki a támogató, segítő családi háttér jelentőségét. Vannak olyan családok, amelyek hajlamosak arra, hogy az egyik krízistől a másikig lavírozzanak. Ezek az otthoni robbanások teljesen aláaknázzhatják a beteget. A jó eredmények tehát a hosszas kezelés mellett legalább annyira a páciens környezetének, mint amennyire az analitikusnak köszönhetők. Stabil és támogató családi háttér nélkül tehát nem lehetséges komoly eredményeket elérni az analízisben.

A pszichoterápia behelyettesítő, pótló jellegű terápia, amely a páciens számára azt biztosítja, amit az anyának nem sikerült az élet kezdetén. A páciens miután sohasem volt biztonságot adó kapcsolatban, nem érez túl mélyen az analitikus nyújtotta kapcsolatban és annak terapeutikus hatásában sem tud igazán binni. Ezért rendkívül fontos, hogy amint a páciens lépéseket tesz a kapcsolat felvételére, ne sugalmazzunk olyan megoldást, ami nem a saját elhatározása. Ez hamis selfjét erősítené meg. A terapeután múlik e veszély kivédése. Az, hogy milyenek vagyunk és milyen személyek lehetünk, teljes mértékben a legfontosabb emberi kapcsolatainktól függ, ezért lényeges, hogy az analízis mindig a valódi self feltárását és megerősítését szolgálja.

Amit az objektkapcsolat alapján álló analitikusok tesznek, az már nem a szimp-tómák távolítása, hanem egy minőségbeli változás létrehozása a személyiségben a nagyobb önbizalom, stabilitás és érettség elérése érdekében. Nemcsak a félelemtől való megszabadulás, hanem az élet élvezetének szabadsága és a természetes, spontán viselkedés érdekében. El kell érni, hogy használni tudjuk mindazokat az ajándékokat, képességeket, amelyek az ember birtokában vannak. Az egyetlen igazán terápiás tényező ebben a jó személyes kapcsolat, amely megértéssel és gondoskodással párosul.

Fairbairn objektkapcsolat teóriájának látható módon nincs bevett protokollja vagy hivatalos állásfoglalása. Ő maga és követői úgy tartják, hogy a tárgykapcsolati

gondolkodás Freud forradalmi újításainak valódi lényege. Az elme zavarát okozó tényezők nem fizikai jellegűek, hanem a személyiség normális érzelmi fejlődésének mély zavarai. A pszichoterápia az alapvető emberi kapcsolat alkalmazása abban az értelemben, hogy a jó objektkapcsolatokat felhasználja arra, hogy megszüntesse a kárt, amit a rossz objektok okoztak. Arra törekszik, hogy kommunikáljon a beteggel és oly módon értse meg, hogy az el tudja fogadni. A megértettség élménye ösztönző erővel hat olyan alapvetően magányos embereknél, akik úgy érzik, hogy sohasem értették meg magukat másokkal. Ehhez szükséges egy olyan pszichodinamikai elmélet, melyet klinikai tapasztalatokkal ellenőrizni lehet, hiszen minden beteg egyedi. Ugyanakkor sok minden alapvetően közös bennük. Ugyanazok a konfliktusok, érzelmi zavarok, védekezési szimptómák lelhetők fel a sajátos árnyalatok hátterében. Ezért szükséges összegyűjteni a normális emberi fejlődés közös állomásaival kapcsolatos tapasztalatokat, hogy érthetővé váljanak az okok, melyek e zavarokhoz vezettek. A legfélelmetesebb és legmélyebb probléma, amittől az ember szenvedni tud: a teljes elszigetelődés élménye. Ezek az érzések sokkal több emberben élnek, mint amennyien közülük mentálisan beteggé válnak. E legveszedelmesebb betegség, az alapvető elszigetelődés érzése ellen az egyetlen gyógymód az, ha valaki olyan kapcsolatot képes teremteni a beteggel, amely visszahozza őt az életbe és értelmet ad neki.

Összegező gondolatok Fairbairn tárgykapcsolat elméletéről

Fairbairn rendszerének áttekintése után megállapíthatjuk, hogy az bizonyos rokon vonások mellett alapvetően és lényegesen eltérő vonásokat hordoz a klasszikus pszichoanalízishez képest. Hasonlóságként említhető, hogy megőrzött valamit a freudi pszichoanalízis alapformájából, ami a kétpólusú elrendezést illeti: jó és rossz objektok (Freudnál: élet- és halálösztön, ösztön én, felettes én). Továbbá fellelhetők a hidraulikus szemlélet jelei: ha az ősi ego-energiák nem tudnak szabadon kibontakozni, akkor első lépésben agresszivitásba, majd az én-t gyengítő destruktív formába fordul az energia. Emellett a klasszikus pszichoanalízishez képest szembeötlő különbség, hogy a preödipális fejlődési szakasznak kitüntetett jelentősége van a személyiségalakulás folyamatában és a patológiás formák létrejöttében.

Fairbairn felfedezte — vagy inkább rehabilitálta — a terápiás kapcsolat jelentőségét és szerepét. Ezzel megadta a gyógyulás lehetőségét azoknak a betegeknek, akikhez a klasszikus pszichoanalízis természettudományos korlátai és inhomogén emberképe következtében nem talált utat. Fairbairn a kapcsolatok mentén közelít az emberhez. Ahhoz az emberhez, akit a potencialítások egyenlőségével és szabad önmegvalósításhoz, individuummá alakuláshoz való ősi joggal ruház fel. Azontúl, hogy a humánspecifikus lehetőségek és képességek tekintetében minden ember egyenlő, számára a beteg emberek is „egyenlőek” a betegség nemére való tekintet nélkül. Az elidegenedett létében spontán kreativitásától megfosztott, vagy mentálisan megnyomorított ember életének bármely szakaszában „újjaszülethet”, megtalálhatja elvesztett én-jét.

A humánnumtól mélyen áthatott eszmék ezek. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés, hogy a nagy múltú budapesti iskola hazájában miért nem kap nagyobb teret és figyelmet a tárgy-kapcsolati gondolkodásmód? A magyarországi terápiás tevékenységben

mikorra várható e szemlélet térnyerése, de inkább uralkodóvá válása. Másképpen fogalmazva: a Ferenczi Sándor által teremtett iskola miért nem folytatódik? Annál is inkább lényeges kérdés ez, mivel a tárgykapcsolat elméletek angol és amerikai változatai valamilyen formában éppen a budapesti iskolát tekinthetik kiindulópontnak, vagy az emigráns magyar analitikusokat e szemlélet közvetítőinek. Bálint Mihályt például a legfrissebb pszichoanalitikus irodalomban is úgy említik, mint akinek tevékenysége összekötő láncszem a pszichoanalízis és a self-pszichológia között*. Említhetjük azonban Gimesné Hajdú Lilly** és Hollós István*** nevét is annak példaként, hogy a hazai pszichoanalitikus múltban ismeretesek a kezdeményezések a klasszikus, ortodox, merevebb szemlélet oldására. Sajnos azt kell mondanunk, hogy a tárgykapcsolati szemlélet nálunk nemhogy tért hódított volna, hanem visszaszorult a húszas és harmincas évek reményteljes kezdetéhez viszonyítva. Jelenleg Kun Miklós professzor személyében egyetlen analitikus szemléletű pszichiáterről van tudomásunk, aki a fairbairn-i alapon nyugvó terápiás módszerrel már a negyvenes évektől kezdve folyamatosan kezel skizoid betegeket — jó hatásfokkal. Abban a reményben adjuk közre a fairbairn-i gondolatok vázlatát, hogy ezzel erősíthetjük a még változatlanul klasszikus elvek alapján álló pszichoanalízis és az újból reneszánszát élő biológiai pszichiátria árnyékában bontakozó, az embert egészként értelmező terápiás szemlélet hajtásait.

Az okok nyilván összetettek, de tény, hogy az atmoszféra, melyben élünk, nem kedvez az egyén abbéli törekvésének, hogy megtalálja saját „arculatát”, hogy szabadon és egészséges módon kibontakoztassa individualitását. A kár, ami ennek következtében előáll, mérhetetlen, és itt él velünk a pszichés egyensúlyukban megzavart tömegek formájában. Márcsak emiatt is szükséges lenne, hogy a társadalom megszabaduljon a szimplifikáló materialista emberkép nyűgétől, az ortodoxia szemforgatásától, kánonjaitól. E lépés elkerülhetetlen, ha egészségesebb társadalom létrehozása a célunk.

Jegyzetek

1. HARRY J. S. GUNTRIP, 1971, *Psychoanalytic Theory, Therapy and the Self*, Basic Books, New York, 93. o.
2. JÓZSEF Attila, *Szabad ötletek jegyzéke* (Gyömrői Edithez írt pszichoanalitikus napló részlete).
3. HARRY J. S. GUNTRIP, 1971, *Psychoanalytic Theory, Therapy and the Self*, Basic Books, New York, 46. o.
4. ERIK H. ERIKSON, 1967, *Childhood and Society*, Penguin, Harmondsworth, 186.

*Howard A. Bacal: British object-relations theorists and self psychology: some critical reflections. *International Journal of Psycho-Analysis*. 68, pp. 81—98.

**G. dr. Hajdú Lilly: Adatok a skizofrénia kezeléséhez. Lélekelemzési tanulmányok. Somló B. Bp. 1933. 155—167. o.

***Utalunk talán legnépszerűbb művére a „Búcsúm a sárga háztól” című kötetre és egy elméleti tanulmányra: „Az álom és az elmebetegségek munkája” Lélekelemzési tanulmányok. Somló B. Bp. 1933. 148—154. o.

5. W. RONALD D. FAIRBAIRN, 1952, *An Object-relations Theory of Personality*, Basic Books, New York, V. o. Ernest Jonesnak a kötethez írt előszava.
6. HARRY J. S. GUNTRIP, 1971, *Psychoanalytic Theory, Therapy and the Self*, Basic Books, New York, 81–82. o.
7. W. RONALD D. FAIRBAIRN, 1971, *An Object-relations Theory of Personality*, Basic Books, New York, 197–222. o.
8. SIGMUND Freud, 1982, *A pszichoanalízis foglalatja*, In: *Esszék, Gondolat*, Budapest, 468–469. o.
9. W. RONALD D. FAIRBAIRN, 1954, *Observations on the nature of the hysterical states*, In: *British Journal of Medical Psychology*, 1954/27/3, 105–107. o.
10. HARRY J. S. GUNTRIP, 1971, *Psychoanalytic Theory, Therapy and the Self*, Basic Books, New York, 35. o.
11. Uo. 180. o.
12. Uo. 182. o.
13. Uo. 182. o.
14. Uo. 184. o.
15. Uo. 185. o.
16. Uo. 186. o.